

Szent Gellért *Deliberatio*-jának főforrása.

I. A *Deliberatio* a történeti irodalom tükrében.

A magyar irodalomnak legrégebb emléke a vértanúhalált halt Szent Gellért püspök műve: „*Deliberatio supra Hymnum Trium Puerorum ad Isingrimum Liberalem*“. Úgy tekinthetjük, mint a keresztény kultúrának magyar földön született első szellemi termékét. A magyar tudományosság mindaddig mégsem szentelt kellő figyelmet erre a felbecsülhetetlen értékű munkára. Megfelelő kiadása mindmáig hiányzik,¹ kellő megértésére és méltatására még alig történt kísérlet.

A vele foglalkozó irodalmat két csoportra oszthatjuk. Az egyik, a mult század tiszta empirista-racionalista felfogásának hatása alatt, a középkort már eleve csak a „sötét“ jelzővel tudja illetni s minden belőle kikerülő szellemi terméket bizonyos kétkezdéssel, lekicsinyléssel fogad. Nem érti meg, hogy a középkor látszólag fejlődés nélküli életének szépségét a hit szárnyalása és az örökévalóság keresése teszi, s hogy ami üres formakultusznak tűnik fel, valójában a humanizmus magvainak elhintése. Ezért Szent Gellért munkájában sem lát egyebet zagyvaságnál, érthetlenség-nél, sivár adatok unalmas egybehordásánál. Ilyen értelemben

¹ Kéziratát ma a müncheni állami könyvtárban 6211. sz. alatt őrzik; ide a freisingeni káptalan kézírataival került. K. Meichelbeck, a freisingeni egyház történetírója bukkant rá és írt róla először 1724-ben „*Historiae Freisingensis . . .*“ c. művében (I. k. 141. l.). Utána Pez Bernát és Pray György szándékoztak kiadni, de a kéziratot nem tudták megszerezni. Végre miután Garampi bécsi nuncius kieszközölte, hogy a freisingeni káptalan a kéziratot Bécsbe küldje, a tudós erdélyi püspök, Batthyány Ignác gróf lemásoltatta és „*Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis scripta et acta*“ címen Gyulafehérvárott 1790-ben kiadta. A következőkben a *Deliberatio*-t jobb híján e kiadás nyomán (a B. kezdőbetűvel és a megfelelő lap-számmal) idézzük. Batthyány kiadása azonban nem megfelelő: a gondatlan másolás miatt sok helyen értelmetlen. Amint Ivánka Endre megjegyzi, e mű még kiadatlan kéziratnak tekintendő. (Szent Gellért *Deliberatio*-ja. Problémák és feladatok. Századok 1942. 497. l.) A kiadás hibás voltát már régen észrevették; Desewffy esanádi püspök a 90-es években újra ki akarta adni, de nem tudni miért, erre nem került sor. (Szinyei: Magyar írók élete és munkái, III. k. 1111. h.)

tárgyalja mindenekelőtt Ompolyi Mátrai Ernő.¹ Hogy mennyire távol állt tőle a középkor szelleme, mennyire nem értette meg a Deliberatio szépségeit, mutatják következő szavai: „és amily különös e munka címe, épp oly sajátságos tartalma és szerkezete. Ha egyáltalán szerkezetéről szó lehet oly múnél, amely a legzagyvább egyvelege a szónokló hangon tartott erkölcsi fejtegetéseknek, evangéliumi szakaszoknak, dogmatikus vitatkozással, a Szentháromság hármasságának monaszáról és enyvéről, a középkori scholasztikus tudomány heterogén ismereteinek minden egybefüggés, átmenet nélkül összehalmozott vegyülékével“. S bár elismeri, hogy a Deliberatio-ban fel lehet lelni az akkori összes tudományok megállapításait, a XI. század problémáit, siet hozzátenni: „Reám is elidegenítőleg hatott e fejtegetett kérdések halmazza, mikhez semmi érdek nem köt már századunkban, és a Szentírás tanúságában megnyugvó elmélődésnek meddő modora.“² Még szigorúbban ítél Pauler Gyula: szerinte a Deliberatio „egyike a legélvezhetetlenebb, leginsipidebb olvasmányoknak. A XI. század majdnem összes téves ismerete a legrajongóbb, legmohóbb miszticizmussal csapong benne ide-oda, lehet mondani korlátlanul. Egy olaszvérű aszkétának napról-napra gyér munkaszüneteiben hevenyészett, forma tekintetből soha át nem vizsgált dolgozata.“³ Tulajdonképen e rövidebb tanulmányok fordították el a magyar tudomány érdeklődését Szent Gellért munkájától.

A Deliberatio-val foglalkozó tanulmányok második csoportja Szent Gellért munkásságát eléggé méltányolja, sőt itt-ott túlzásba is megy. A mérföldköveket, a Deliberatio kellő megértése felé, egy-egy új szempont, megvilágítás bevetésével Batthyány, Karácsonyi, Ibrányi, Ivánka rakják le; a többi tanulmány, Kühár Flóris szép dolgozatát és Manitius ismertetését kivéve, már megkezdett csapáson halad.

A Deliberatio kiadója, gróf Batthyány Ignác püspök az, aki a munkához adott bevezetésében és jegyzeteiben elsőnek értékeli és illeszti be korába Szent Gellért művét. Tiltakozik a felvilágosodás korában gyakori vád ellen, hogy a középkor tudománytalan; Szent Gellértet olyan nagy tudósnak és akkora ismerettel rendelkezőnek tartja, hogy éppen az ő munkáját hozza

¹ Gellért, az első magyar scholasztikus. Figyelő 1878, IV. k. 209—223. l. Azóta Ibrányi F. és Kühár F. kimutatta, hogy Gellért, bár önállót is alkotott, nem volt igazi scholasztikus, hanem a középkori tudósnak abba a csoportjába tartozott, amely a patrisztika anyagát átmentette a scholasztikusoknak.

² Uo. 212. l. — Lényegében ugyanezeket mondja el röviden és népszerű formában „Szent Gellért mint író“ c., M. E. jelzéssel megjelent cikkében (Fővárosi Lapok 1888, 266. sz.) melyet Csapodi Csaba (Szent István Emlékkönyv, Budapest 1938, III. k. 675. l.) tévesen tulajdonít Pauler Gyulának.

³ Karácsonyi alább idézendő munkájának ismertetésében: Századok 1888, 57—65. l. — Hasonlóan ír A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt c. művében (Budapest 1899, I. k. 66—68, 119—120. l.) is.

fel bizonyítéknak az ellen, hogy a középkor könyvekben szegény volt.¹ A *Deliberatio*-hoz írt jegyzeteiben annyi munkának az ismeretét tételezi föl Szent Gellértről, hogy ha ez valóban így lett volna, őt nemcsak kora, hanem az egész középkor egyik legképzettebb, legolvasottabb írójának tekinthetnők. Például a 79—82. lapokon, ahol, mint később látni fogjuk, Szent Gellért szóról-szóra Sevillai Izidort idézi, Batthyány a következő írók ismeretét sorolja fel: Gorgias, Hermagoras, Aulus Sabinus (különbön másolási hiba Tullius, azaz Cicero helyett), Papias, Cicero, Platon, akinek több munkáját is felsorolja, Ambrosius. Megállapítja, hogy Szent Gellért mind a teológiában, mind a filozófiában nagy jártaságról tesz tanúbizonyságot, s mindkét tudományban Platon tanítványa volt.² Ibrányi tanulmánya óta azonban látjuk teológiájának minden szegénységét és szűköst voltát. Batthyány kísérelő szövegében egyébként is sok a tévedés, félreértés, különösen lapalji jegyzeteiben. Itt csupán kettőre kívánunk rámutatni. Az egyik az, hogy a *Deliberatio* eretnek felsorolását³ Gellért Epiphaniusnak, a IV. században élt egyházatyának „*De Haeresibus*” című művéből veszi. Ez az elhamarkodott megállapítás Manitiushnál és Ivánkánál további téves feltevéseknek lett a kiindulópontjává. A másik ilyen tévedése Batthyáynak, hogy Papiast úgy tünteti föl, mint akinek munkáiból Szent Gellért a legtöbbet idéz.⁴ Noha már Karácsonyi észrevette, hogy Batthyány megállapítása nem állhatja meg a helyét, hiszen Papiaskésőbbben írt, mint Gellért,⁵ Manitius fenntartotta Batthyány állítását, sőt ez további, kellően meg nem alapozott feltevése adott neki alkalmat. Mint látni fogjuk, nem Epiphanius és nem is Papias, hanem mindkét esetben Sevillai Izidor volt Szent Gellért főforrása.

Batthyány után — nem térve ki itt Novák Lajos jelenték-telen dolgozatának⁶ részben alaptalan, részben Batthyányt követő megállapításaira — Karácsonyi János foglalkozik először behatóan Szent Gellért munkáival s elsősorban a *Deliberatio*-val. Bár adatai nem mindig eléggé megalapozottak, mégis mindmáig az egyetlen munka, mely a *Deliberatio*-ról általános képet és tájékoztatást ad. Kimutatja, hogy kizárólag Szent Gellért műve lehet, s hogy öreg korában, körülbelül 1046 nyarán írta. Benne barátja Isingrim kérdésére Dániel „Három ifjú énekének” misztikus magyarázatát adja. Karácsonyi e bibliai résznek más íronál előforduló magyarázatáról nem tud; egyes megjegyzésekből úgy látja, hogy Szent

¹ B. XX. 1.

² „In Philosophicis non minus, quam Theologicis Platonieus erat totus Gerardus”, B. XXXVI. 1.

³ B. 16—21.

⁴ B. 22—29, 42—43, 44, 46, 51, 53, 54. stb.

⁵ Karácsonyi János: Szent Gellért esanádi püspök élete és művei (Budapest 1887), 212. 1.

⁶ Szent Gellért esanádi püspök élete. Magyar Sion 1865, 465—506, 561—583. 1.

Gellért sem ismert erre a részre vonatkozó kommentárt.¹ Szent Gellért kora bibliai magyarázatainak megfelelően háromféle magyarázati módot különböztet meg, követve Szent Jeromos meghatározását: „Az első az, hogy megértsük azt betű szerint, a második: a példázat szerint, a harmadik lelki értelem szerint. A betű szerint való magyarázatnál megtartandó azok rendje, amik irattak. A példázat szerint valónál a betűnél magasabbra emelkedünk, s ami az Ószövetségben tetteleg történt, az erkölcsi tanulásra magyarázzuk és lelkünk hasznára fordítjuk. A lelki értelem szerint átme gyünk a fenséges dolgokra, elhagyjuk a földieket, a jövődő boldogságról értekezünk, hogy a jelen élet elmé lkedése a jövő boldogság árnyéka lehessen.“² Ezt a hármas bibliai magyarázati módot abban az időben teljesen átvették nyugaton is: Beda, Alcuin, Hrabanus Maurus mind e három értelem ben magyarázzák a szentírást. A Glossa ordinaria meg éppen külön széljegyzetekben is kiírja, hogy meddig tart a „Historice“, „Moraliter“, „Physice“, vagy „Tipice“ magyarázati mód. Szent Gellért ezt az utóbbi magyarázati módot használja a legnagyobb kedvteléssel. Ez pedig fontos kultúrtörténeti adat, mert Karácsonyi szerint ebben az időben a misztikus magyarázati móddal csak Damiani Szent Péter és Würzburgi Brunó élt. Ez azonban elhamarkodott megállapítás: ha összefüggő magyarázatot nem is találunk ebből az időből, éppen a patrisztika és a szkolaszticizmus határán a földi dolgok háttérbe szorítása, „a fenséges dolgokra“ való átmenetel azért, hogy „a jelen élet elmé lkedése a jövő boldogságának árnyéka legyen“: újra és újra megisméltődő mozzanata a bibliamagyarázatoknak. Amint Eucheriusnak divatban lévő „Formulae spirituales“-e mutatja, már kikristályosodott a bibliai szavak misztikus értelme, s hozzá a legbizarrabb magyarázatokat fűzték. Szent Gellért művének eredetisége abban áll, hogy forrásai ből csak ritkán veszi át ezeket a „formulae spirituales“-t, hanem csapongó képzeletével újakat talál ki. Ennek jelentőségét láthatjuk abból, hogy mintegy két századdal előtte Hrabanus Maurus szinte szóról-szóra átvette például a drágakövek misztikus értelmezését Alcuintól, mint ahogy az tanítójától Bedától; a középkori szentatyák bibliamagyarázatai úgy támaszkodnak az előbbiekre, mint a felső lépcsőfok az alsóbbra.

¹ Karácsonyi és Ibrányi (Szent Gellért teológiája. 501. l.) egyaránt tévednek abban, hogy ezt a himnuszt Szent Gellért előtt senki sem magyarázta. Hrabanus Maurusnak van egy, igaz, rövid kommentárja: „Commentaria in cantica, quae ad matutinas laudas dicuntur“ (Migne: Pat. lat. 112. k. 1151. col.), mely a Szentírásban található összes himnuszok magyarázatát magában foglalja, köztük „incipit Hymnus Trium Puerorum“ kezdettel Dániel három ifjának énekét is. Itt is megtalálható néhány név etimológiai jelentése, szó van benne az angyalokról és sok szempontból olyan, mintha a Deliberatio rövid foglalata lenne. Érdeemes volna bővebb kutatás tárgyává tenni, nincse-e valamilyen összefüggés a Deliberatio és Hrabanus kommentárja között.

² Migne: Pat. lat. 22. k. 1005. l. és Karácsonyi i. m. 202. l.

Azt, hogy a Deliberatio-ban nincsen semmi rendszer, Karácsonyi Szent Gellért lobbanékony természetére vezeti vissza: gondolat gondolatot úz nála, s máris áttér egy újabb dolog magyarázatára, mielőtt az előzőt kifejtette volna. Megállapítja továbbá, hogy Szent Gellért munkájának megértését nemcsak a másolási hibák, hanem dagályos stílusa, a mondatban szabályainak helytelen alkalmazása, a szórend furcsa összetétele és a szavaknak másoktól eltérő értelemben való használata is megnehezíti.¹ Az azóta írott tanulmányokból kitűnik, hogy ez utóbbi nem minden esetben Szent Gellért rossz latin tudásának tulajdonítható, mert sokszor éppen e „sajátos értelmű szavak“ a különböző forrásmunkákból kerültek be a Deliberatio-ba. Így a perfectores, superadmittere, supermundanus, essentiatio, humanatio, singularissimus szavak — mint Ibrányi és Ivánka tanulmányai alapján megállapítható — Dionysios Areopagita munkájából, az eloquia szó pedig („szentírás“ értelemben), mint látni fogjuk, Szent Izidor Ety-mologiarumából. Talán, miután Szent Gellért összes forrásmunkáit aprólékosan felkutattuk, világossá lesz, hogy a Karácsonyi által „más értelemben“ feltüntetett szavak a különböző forrásmunkákból származnak s egy vagy más teológiai tételnek fogalmi magyarázóí (mint pl. essentiatio, humanatio).

Szent Gellért számos bibliai idézete egyes szavaiban különbözik a Vulgatától; erre nézve Karácsonyi elfogadja Batthyány megállapítását,² hogy Gellért emlékezetből idézi a Szentírást. Bizonyára sok bibliai idézetet ismert Szent Gellért, hiszen életírója is tanúskodik róla, hogy a Szentírás leggyakrabban olvasott olvasmánya volt, mégis azt hisszük, hogy idézeteit egy kéznél levő³ bibliából írta ki vagy legalább is ellenőrizte. Az eltérések magyarázata pedig az, hogy amint a Vulgata tekintélye nőtt, mind többen és többen másolták, a VIII—XII. században már különböző kéziratcsaládok keletkeztek, s így az eredeti szöveg megromlott.⁴ Szent Gellért is a Vulgata egy ilyen eltérő szövegét használhatta, valószínűleg a „textus italicus“ szövegcsoporthoz valamely példányát.

Karácsonyi felsorolja azokat a munkákat is, melyekről feltehető, hogy azokat Szent Gellért forrásmunkául használta. Mint látni fogjuk, téved abban, hogy Gellért Szent Jeromos Ezékiel-kommentárjai alapján dolgozza ki a tizenkét drágakő jelentését.⁵ Igaz, hogy Szent Jeromosra gyakran történik utalás a Deliberatio-ban, de éppen ezért meglepő, hogy mily kevés a tőle vett idézetek száma. Téves Karácsonyinak az a megállapítása

¹ I. m. 206. és köv. l.

² B. 7, 124, 142, 289, 297.

³ A bakonybéli apátság jószágainak és vagyonának 1093-i összeírása „tres textus evangelii“-t említ. (Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár, I. k. 31—38. l.)

⁴ V. ö. Radó Polikárp: A kereszténység szent könyvei. I. Öszö-vetség (Budapest 1928), 80. l.

⁵ I. m. 210. l.

is, hogy Szent Gellért munkájának retorikai és dialektikai meghatározásaiban Cassiodorus híres munkáját: „De artibus ac disciplinis artium liberalium“¹ használta; ez a rész csak közvetve ered Cassiodorustól, a közvetlen forrás Sevillai Izidor *Etymologiarum*-a volt. Innen valók az „isagoges“-re vonatkozó idézetek is: nem valószínű tehát, hogy Szent Gellért Boetius *Commentarii* in *Isagogen Porphyrii* című könyvét tartotta szem előtt. Boetius másik, „De arithmetica“ c. munkájáról pedig Ibrányi mutatta ki, hogy Szent Gellért nem idézi, mert azok a helyek, melyekről Karácsonyi ezt állapította meg, Dionysius *Arcopagita* munkájából valók. Tévesen következtet arra is, hogy Szent Gellért az uralkodók felsorolásában a „*Chronica Eusebii interprete S. Hieronymo*“ c. munkát vette alapul;² látni fogjuk, hogy a forrás itt is, csakúgy, mint az állítólagos Plinius-idézetek esetében közvetlenül Sevillai Izidor említett műve volt.

Nem eléggé megalapozott Karácsonyinak az a megállapítása sem, hogy Szent Gellért jól ismerte a görög nyelvet. Ezt a megállapítást a kutatók általában kritika nélkül magukévá tették, mintegy természetesnek véve, hogy Gellért tudott görögül. Így pl. Hajdú Tibor³ sem önálló kutatás alapján mondja ki: hogy „Szent Gellért a görög nyelvben is jártas volt, bizonyítják a művében sűrűn előforduló görög szavak, s ezek helyes értelmezései“. Rá hivatkozva Ibrányi már messzemenő — bár kétségtelenül tetszetős — következtetésre jut: hogy Gellért az első, aki magyar földön görög tudásával a keleti és a nyugati civilizáció kicserélődésén munkálkodik.⁴ Egyedül Kühár Flóris tagadja, hogy Szent Gellért tudott görögül; a *Deliberatio* görögös fordulatai szerinte eléggé megmagyarázhatók Ps. Dionysiusnak és másoknak általa latin fordításban használt munkáiban benne maradt *graeicismusokból*.⁵ A kérdés nem lényegtelen, mert ha Gellért görög tudása minden kétséget kizáróan bebizonyosodik, műve nagyobb értéket nyer, s egyes, ma még véletlennnek látszó utalásai kortörténeti bizonyítékokká válnak. Mindenesetre a külső érvek: hogy abban az időben Itália déli részein görög monostorok voltak, hogy Velence közel volt a görög jellegű kultúrával bíró régi ravennai *exarchatus* szűkebb területéhez,⁶ hogy Velence barátságos viszonyban állott a görög nyelvű és műveltségű Bizánccal, nem elég erősek Szent Gellért görög műveltségének bizonyítására. Az „oly sűrűn“ előforduló görög szavak is csak akkor bizonyítják feltétlenül görög tudását, ha ki tudjuk mutatni,

¹ I. m. 211. l.

² I. m. 212. l.

³ A pannonhalmi Szent Benedek-rend története (Budapest 1902), I. k. 373. l.

⁴ Ibrányi Ferenc: Szent Gellért teológiája. Szent István Emlékkönyv (Budapest 1938), I. k. 506. l.

⁵ Kühár F.: Szent Gellért Bakonybélben. Századok 1927, 305—319. l.

⁶ Ibrányi i. m. 506. l.

hogy ezek nem a forrásmunkákból vett idézetek alapján, nem is az akkori művelt köznyelvi használatból kerültek a *Deliberatio*-ba. Márpedig a felsorolt szavak közül egyik-másik abban a korban elterjedt használatban lehetett, a legtöbbről pedig kimutatható, hogy Szent Gellért valamely idézett forrásmunkájából való változatlan átvétel, pl.: anagoge, monas,¹ piri flegetonta, the-archia, Uriel stb. Annál szembetűnőbb, hogy Szent Gellért egész művében egyetlen egy görögül írt szó nem fordul elő, pedig leggyakrabban használt forrásában, Sevillai Izidor *Etymologiarum*-ában mindegyre találkozunk görög eredetű szavakkal. Ezek átírását azonban Gellért mintha tudatosan elkerülné. A kérdés minden-estre további vizsgálatot kíván: a *Deliberatio*-ban előforduló összes görög szavakat meg kell vizsgálnunk abból a szempontból, hogy Szent Gellért eredeti szavai-e, vagy a forrásmunkákból való idézetek. Csak azután beszélhetünk minden tévedést kizáróan arról, hogy Szent Gellért a latin Nyugat és a görög Kelet összekötő pillére volt.

Karácsonyi után, nagyrészt az ő nyomdokait követve Hajdú Tibor adta „Szent Gellért „*Deliberatio*“ c. művének méltatását“², itt-ott minden megalapozottság nélküli megállapításokkal. Ezzel szemben új utakon indul el a *Deliberatio* megértése felé Kúhár Flóris „Szent Gellért Bakonybélben“ c. tanulmányában³. Megpróbál behelyezkedni Szent Gellért középkori lelkébe; nagy megértéssel tárja fel istenkereső lelkületét, „száguldó érzésvilágát“, gazdag, színes, de nyugtalan fantáziáját, mely nem tudott alkalmazkodni a logika és a dialektika merev szabályaihoz.

A *Deliberatio*-t értékelő újabb munkák közül Ibrányi Ferenc tanulmánya a legértékesebb. Amint Ivánka Endre megjegyzi: „Szent Gellért művének számos helye itt kap először kielégítő magyarázatot és gondolatvilága teljes egészében itt tárul fel előttünk oly behatóan tárgyalva, mint eddig sohasem“⁴. Ibrányi hozza elsőnek közel a *Deliberatio*-t a magyar tudományossághoz; nem egy középkori „aszkéta szerzetes“ különös és homályos elmélkedéseit, hanem tudományos irodalmunk legrégebbi emlékeit látja meg benne. Először kora hasonló tárgyú hittani művei közé állítja be a *Deliberatio*-t. A VIII—XI. század a középkori teológia bevezető korszaka; fő feladatának tartja átvenni, feldolgozni és áthagyományozni a patrisztika hittudomány-anyagát, összegyűjteni, rendszerbe foglalni mindazt, amit az egyházatyák az egyes szentírási helyekről mondtak. Nem volt ez pusztán mechanikus munka: minden író azt gyűjtötte, ami lelkivilágának leginkább megfelelt, s még ezt is átszűrte saját hitén, úgy, hogy bár mások szavaival, saját gondolatait fejezte ki. A teológia főforrása

¹ Már Batthyány megjegyzi: *Etiam apud S. Gregorium lib. 9. Moral. 2. monadem pro unitatem usurpatum legitimus.* (B. 43.)

² Pannonhalmi rendtört., I. k. 369—97. l.

³ Századok 1927, 305—319. l.

⁴ Ivánka: Szent Gellért görög műveltségének problémája (Budapest 1942), 4. l.

Szent Ágoston volt, mellette Nagy Gergely, Cassiodorus, Hugo a S. Victore, Sevillai Izidor munkáit is állandóan forgatták. A VIII. században így megindult tudományos fellendülést azután a X. és XI. században majdnem teljes hanyatlás követte. Szent Gellért *Deliberatio*-ja a hittudományi irodalomnak ebben a pihenő szakában jelenik meg; „ragyogó csillag, amely felújítja a VIII. és IX. század hittudományának minden fényét és melegét“. Különös jelentősége éppen abban van, hogy másfél százados csöndet tör meg, másfél százados süllyedettséget szakít meg, s magán viseli a kor megőrző és áthagyományozó jellegét, de sok szempontból eredetit is alkot.

Ibrányi a *Deliberatio*-ban egy-egy teológiai fogalomra vonatkozóan elszórt megjegyzéseket összerakva felépíti Szent Gellért teológiai felfogását is, a *Deliberatio*-ból feltáruló katolikus teológia egész rendszerét. Kimutatja, hogy Gellért hittudományi felfogására nemcsak a Szent Ágostontól eredő, inkább praktikusnak mondható nyugati teológia, hanem Dionysius *Aeropagitának* és Maximus *Confessor*nak Kelet misztikáját kifejező és később Nyugaton is elterjedt teológiája is erős hatással volt. A keleti misztika e képviselői Ibrányi szerint nem Nyugat közvetítésével, hanem eredeti görög szövegükben hatottak Szent Gellértra, mert egyes dionysiusi idézetei, bár az eredetinek hű kifejezői, nem Scotus *Erigena* IX. századi fordításából származnak. Ez pedig a *Deliberatio*-t a Kelet és Nyugat közt fennálló szellemi áramlás fontos csatornájává avatja.

A másik új utakon haladó munka, amely a *Deliberatio* forrásainak felkutatása szempontjából nagyjelentőségű, Ivánka Endre idézett tanulmánya. Mint Ibrányi, ő is szakít Karácsonyinak és követőinek módszerével: nemcsak ismertetni akarja a *Deliberatio*-t, hanem beállítani minden gondolatát az egykorú irodalom keretébe,¹ hogy így forrásainak fényénél állapítsa meg igazi értékét. Az Ibrányi által felvetett problémát mélyíti el, azt kutatja tovább, hogy mennyiben tekinthető Gellért a görög műveltség képviselőjének s a *Deliberatio* a kelet-nyugati szellemi áramlás egyik csatornájának. Számos új idézettel minden kétséget kizáróan bebizonyítja, hogy Szent Gellért *Dionysius Areopagita* és Maximus *Confessor* hatása alatt áll, de Ibrányival szemben arra a megállapításra jut, hogy Szent Gellért Ps. *Dionysius* és Maximus *Confessor* munkáit nem görög eredetiből, hanem Scotus *Erigena* és Anastasius *Bibliothecarius* fordítása nyomán idézi. Mégis úgy véli, hogy Ibrányi nézete, mely szerint a *Deliberatio* elősegítette a Kelet és a Nyugat szellemi műveltségének kicserélését, más érvekkel támogatható, mert hisz vannak a *Deliberatio*-ban közvetlen görög hatások, amelyek „mege erősítik a Nyugat közvetítésével kapott görög gondolatmenetet“; ezek a hatások valószínűleg a marosvári görög monostor könyvtárának közvetítésével jutottak el Szent Gellérthez. Ivánka főbb érvei a következők:

¹ Ivánka Endre: Problémák és feladatok. Századok 1942, 497. I.

1. A *Deliberatio*-ban van sok olyan hely, amely azt mutatja, hogy Szent Gellért görög eredetiben is olvasta Ps. Dionysius művét. 2. Manitius és Batthyány állítása alapján megállapítható, hogy Gellért a haeresisek felsorolásában Epiphanius hasonló tárgyú munkáját követi, még pedig nem a latin fordítást, mivel ez akkor még nem volt meg, hanem a görög eredetét. 3. A nevek etimológikus magyarázatában nem Szent Jeromos: „*Liber interpretationis Hebraicorum nominum*“ c. könyvét, hanem az Eusebius által összeállított *Onomastica Sacra*-t követi. Ez érvek közül legnagyobb hordereje az elsőnek van, amennyiben néhány szó, így például az „*essentiatio*“, Dionysius Areopagita már ismert latin fordításaiban nem található meg és ezért Szent Gellért eredeti fordításának látszik. A második és harmadik érv, amint látni fogjuk, nem állja meg a helyét, mert Szent Gellért mindkét esetben nem görög eredetiből idéz, hanem leggyakrabban használt forrásmunkájából, Sevillai Izidor *Etymologiarum*-ából.

Meg kell emlékeznünk végül a *Deliberatio* külföldi méltatásáról. Manitius, a latin középkor nagy ismerője főként J. A. Endres¹ és G. Morin² tanulmányára támaszkodva nagy elismeréssel ír³ a *Deliberatio*-ról. Méltatása annál fontosabb, mert minden esetben tudományos megalapozottsággal, forrásmunkák alapján történik. Ő mutat rá a legtöbb forrásra, azonban ezirányú megállapításai nem mindig helytállóak, mert sok esetben hitelt ad Batthyány lapalji jegyzeteinek. Két nagyobb tévedése, hogy Szent Gellért a csillagok és a szelek tárgyalásában Papias munkáját követi és hogy a haeresiseket Epiphanius alapján sorolja fel. De mindenkép figyelemre méltó, hogy míg magyar szerzők a *Deliberatio*-t a „legzagyvább“ munkának minősítették, vele alig foglalkoztak, a nagytekintélyű Manitius nemcsak méltatja, hanem kora egyik legsajátosabb és legértékesebb munkájának tartja.

Mint látható, a *Deliberatio* megítélésében két ki nem engesz-
telhető, túlzó irány áll szemben egymással. Az egyik (Mátrai és Pauler) nem talál a *Deliberatio*-ban semmit, ami mélyebb érté-
kekre mutatna; a másik (Karácsonyi és Ibrányi) éppen e munka
révén Szent Gellértet úgy mutatja be, mint a XI. század tudomá-
nyos, teológiai irodalmának egyik fő képviselőjét, aki nemcsak
korának minden tudományában jártas, hanem a keleti görög
egyház műveltségének is ismerője. Mindkét irány túlzottnak
bizonyul; tévedéseik onnan erednek, hogy a magyar tudományos-
ság eddig — egy-két tanulmány kivételével — csak méltatta,
ismertette a *Deliberatio*-t, de nem foglalkozott eleget forrásainak
kérdésével. Szent Gellért korának egyik legműveltebb férfja volt;

¹ Studien zur Geschichte der Frühscholastik. Philosophisches Jahrbuch 26, 349—359. l. Ez a tanulmány azért fontos, mert már rámutat néhány helyre, ahol Gellért Izidort idézi.

² Revue Bénédictine 27, 516. l.

³ M. Manitius: Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters, II. 74—81. l.

még ma is csodálatot kelthet az a roppant ismerethalmaz, mellyel a *Deliberatio* szerint rendelkezett. Ez ismeretek csillogó bősége, mint megannyi apró patak, különböző forrásokból és más-más úton került művébe; Szent Gellért azokat teljesen egyéforrasztani nem tudta. Mellettük visszafelé haladva eljuthatunk eredésük helyéig, megállapíthatjuk: kik voltak azok az írók, akik a XI. század szellemi műveltségét képviselték, milyen volt Szent Gellért igazi tudományos arca, melyek azok a vonások, amelyek önállóságát, eredeti gondolatait tükrözik, s mennyiben térnek el azok a kor jellemző vonásaitól. E dolgozatnak is ilyen forráskutatás a célja: bemutatni, hogy milyen hatással volt a *Deliberatio*-ra Szent Izidor nagy munkája, az *Etymologiarum libri XX*.

II. Sevillai Izidor *Etymologiarum*-ja és a *Deliberatio*.

Szent Gellért sok névre hivatkozik, akiknek munkáit olvasta vagy idézi, de egyszer sem említi fel Szent Izidort, hacsak az alábbi szavak nem rá utalnak: „Fuerunt mihi informatores . . . quorum longi temporis senio et incuria tepidorum, obliterationi beatissima — prohi dolor — commendata sunt studia, licet in superioribus non habeantur interlita.”¹

A fentebb ismertetett irodalom sem foglalkozik bővebben Sevillai Izidorról, mint Gellért főforrásával. Batthyány láthatólag nem ismerte fel az egyes részek izidori eredetét. Karácsonyi már említi, hogy Szent Gellért Izidor munkáit is használta, de csak egynéhány helyről tesz említést. Úgyszintén Manitius is, Endres tanulmánya nyomán.

Szent Izidor, más néven Sevillai Izidor, Spanyolország híres püspöke és a korai középkor egyházi kultúrájának egyik főképviselője volt, hihetetlen szorgalmú compiler, aki egész könyvtárakat kivonatolt, s kivonatainak anyagát világos, áttekinthető rendszerbe foglalta. Műveit már kortársai nagyra becsülték.² Közülük a legfontosabb az „*Etymologiarum libri XX*” c. hatalmas enciklopédikus munka, melyet Braulio saragossai püspök és tanítványa, Ildefonsus revidéált és öntött mai formájába. Nem ön-

¹ B. 68.

² Bizonyosság erre Braulio saragossai püspöknek hozzá írott levele, melyben az „*Etymologiarum libri XX*” megküldését kéri. „An putas donum tibi collatum pro te solum modo esse datum? Et vestrum et nostrum; commune est non privatum . . . Nam cum Deus tibi aeconomiam sui thesauri et divitiarum, salutis, sapientiae, et scientiae tenere concessit, cur larga manu non effundis, quod dando non minus?” (Migne: Pat. lat. 83. k. 907. l. Epistolae.) A halála után 40 évvel tartott nyolcadik toledoí zsinat pedig e szavakkal emlékezik meg róla: „Nostri saeculi doctor egregius, ecclesiae Catholicae, novissimum decus, praecedentibus aetate postremus, doctrina, comparatione non infimus, et quod majus est, in saeculorum fin^o doctissimus, atque cum reverentia nominandus, Isidorus”.

álló munka; amint Izidor maga is megvallja, „az elődök“ írásaiból jegyezgette össze. Azonban abban a korban az irodalmi és tudományos munkásságot nem az eredetiség alapján értékelték. Az írók zsvkenes átvették az előttük kialakult irodalom megállapításait, mert nem eredetiségre törekedtek, hanem inkább a tudományok rendszeres megismerésére, mialatt azonban rendszereztek, csak azt fogadták el, ami a saját meggyőződésüket tökéletesen fedte. Maga Izidor is azt mondja, hogy a pogányok könyveit ne olvassa a szerzetes, mert jobb veszedelmes tanaitak nem ismerni, mint tapasztalat útján a tévedésnek valamely hálójába esni.¹ Az „Etymologiarum“ felölelte kora minden tudományosságát;² magában foglalta ez a könyv mindazt, amit a középkori ember értékes ismeretnek tarthatott. De Izidor ebben a 20 könyvben kivonatolt sok olyan ókori művet is, amely később elveszett, s így csupán az általa idézett részek maradtak meg. Nagy jelentősége azért, hogy örökségként a későbbi középkorra hagyta a klasszikus és patrisztikus tudományosságot. Fontosabb munkái még: *Sententiarum libri tres*, *De Natura Rerum*, *Chronicon*, *Questiones in Vetus Testamentum*, *Differentiarum*, *Regula Monachorum* és történelmi művei. Valamennyi, de különösen az *Etymologiarum*, az egész középkorban a legolvasottabb könyvek közé tartozott. Az írók mindögyre idéznek belőlük s éppen, mert a forrás annyira ismert, idézetük eredetét meg sem jelölik. Megtaláljuk a glossákban, hol Izidor már tekintélylyé vált és felfogására mindögyre utalás történik. Hrabanus Maurus híres munkája, a „*De Uniuerso libri XXII*“ nem más, mint az *Etymologiarum* ügyes felújítása és kibővítése. Bizonyítékunk van arról, hogy e munka az árpádházi királyok alatt a magyar kolostorokban is megvolt. Szent László királyunk 1093-ban összeírattva a pannonhegyi Szent Márton apátság vagyonát, az ott talált könyvek között felsorolja a „*Liber Sententiarum*“ és „*Isidorum*“-ot is.³ Könnyen lehetséges, hogy Szent Gellért éppen ezt a példányt használta. Azon nem kell csodálkozunk, ha Szent Gellért, bár Izidortól idéz a legtöbbet, nevét egyszor sem említi meg.

¹ *Regula monachorum* cap. 8. Migne: Pat. lat. 83. k. 877. l.

² Fogalmat adhat erről a húsz könyv tartalma: 1. Grammatica, 2. Rhetorica és dialectica, 3. Arithmetica, musica, geometria, astronomia. 4. Medicina, tárgyalja a betegségeket, gyógyító módokat és orvosságokat. 5. Jogtudomány és időtan. 6. A könyvekről, írásról, irodalomról, egyházi ünnepekről és tisztségekről. 7. Istenről, Krisztusról, Szentlélekről, azok hármasságáról, az angyalokról, prófétaokról, apostolokról, stb. 8. Az egyházzól és a különböző eretnkségekről. 9. Nyelvekről, népekről, katonaságról stb. 10. A szöfejtésről. 11. Az emberről és a szörnyekről. 12. Az állatokról. 13. A világról és részeiről. 14. A földről és részeiről. 15. A városokról, házakról, földbirtokról. 16. A kövekről, fémekről, mértékekről és súlyokról. 17. A mezőgazdaságról és növényekről. 18. A hadügyről és játékokról. 19. Az építészetről, hajózásról, ruházatról. 20. A táplálékról, bűtoratról, gazdasági eszközökről. (Ld. Migne: Pat. lat. 83. k.)

³ Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, I. k. 41. l.

Az ő korában Izidor munkái közismertek voltak és az olvasó bizonyára felismerte az egyes részeknek izidori eredetét.

Felvetődik az a kérdés, hogy az Etymologiarum-on kívül ismerte-e Szent Gellért Izidor valamelyik másik munkáját is? Manitius úgy véli, hogy az Etymologiarum mellett a „De Natura Rerum“ is a forrásmunkák között szerepel. Azonban e feltevésre nincs semmi komoly bizonyíték. A csillagászatra vonatkozó megjegyzések, mint látni fogjuk, az Etymologiarum III. és XIII. könyvéből kerültek a Deliberatio-ba, ezek pedig a De Natura Rerum-nak rövid kivonatai, s Szent Gellért mindenben hozzájuk igazodik. Ismertnek látszik Szent Gellért előtt Izidor „Prooemia in libros veteris ac novi Testamenti“ c. könyve is. Erre a négy evangéliumnak négy állathoz és a négy paradicsomi folyóhoz való hasonlításából¹ következtethetnénk. Azonban ebből az egy hasonlóságból bajcsan lehet teljes biztonsággal állítani, hogy Szent Gellért ezt a könyvet is ismerte. Annál kevésbbé, mert az evangéliumokra vonatkozó ismeretek megtalálhatók az Etymologiarum VI. c. II. 34—44-ig, az egyes evangéliumoknak és azok kezdő szavainak pontos felsorolásával. Valószínű tehát, hogy Gellért innen idéz, azonban — amint szokása volt — a munka hevében, a gondolatok ráözönlő bőségében a sorrendet megváltoztatja. A négy evangéliumnak a négy állathoz való hasonlítása a középkorban közismert volt, s egyébként is megvan az Etymologiarum-ban,² ugyanígy a paradicsom négy folyójához való hasonlítás is, igaz, hogy itt a hasonlat a négy főszinatra vonatkozik.³ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Szent Gellért, valahányszor Sevillai Izidortól idéz, mindig az Etymologiarum-ot használja. Ez a munka a középkori tudományok közkincese volt. Olyan lexikonfélének szolgált, s éppen ezért a legtávolabbi monostorok könyvtárában is megvolt. A tanulóifjúság kivonatolta, másolta, ismereteit törekedett elsajátítani. Lehetséges, hogy a néhány könyv között, melyeket az életrajzíró szerint Szent Gellért magával hozott Magyarországra, ott szerepelt az Etymologiarum is. Annyi azonban bizonyos, hogy mialatt a Deliberatio-t írta, ez a könyv mindig kezénél volt, belőle mindegyre idézett.

A továbbiakban az Etymologiarum-ból vett, a Deliberatio-ban elszórtan lévő idézeteket a hasonlóság könnyebb kimutatásának kedvéért tárgyi csoportokba gyűjtve, „Filozófia“, „Természettudomány“, „Etimológia“, „Eretnekek“, „Drágakövek“, „Angyalok“, „Retorika“, „Számтан“ címek alatt egymás mellé tesszük Szent Gellért és Szent Izidor szövegét, rámutatunk az egyes eltérésekre, végül pedig összegezzük az összehasonlítás alapján elért eredményt.

¹ B. 119—20.

² „Hi sunt quattuor evangelistae, quos per Ezechielem Spiritus Sanctus significavit in quattuor animalibus.“ Lib. VI. 40.

³ Inter caetera autem concilia quattuor esse scimus venerabiles, quae totam principaliter fidem complectuntur, quasi quattuor Evangelia, vel totidem paradisi flumina.

1. Filozófia.

Szent Gellért több helyen foglalkozik Deliberatio-jában a filozófiával. Vajjon honnan vette munkájának idevonatkozó részeit? Karácsonyi felteszi,¹ hogy Szent Gellért olvasta Boetius filozófiai munkáit, s belőlük merített. Azonban közvetlen Boetius-idézetet nem találunk a Deliberatio-ban. A Karácsonyi által felhozott filozófiai műszavak (B. 139—143.) nem okvetlenül Boetius-tól származnak, hiszen az *Etymologiarum*-ban kivétel nélkül előfordulnak. Ha Szent Gellért olvasta is valamikor Boetius munkáit, csak emlékezetből idéz belőlük. Az alábbi szövegpárhuzamokból ugyanis kétségtelenül megállapítható, hogy Sevillai Izidor művéből veszi a filozófia felosztását, meghatározását, a porphyriusi isagógok mibenlétének megállapítását, a különböző filozófiai rendszerek felsorolását.

A filozófia felosztása.

B. (= Batthyány kiadása) 79. *Etymologiarum lib. II. cap. II.*

(Migne: Pat. lat. 83. k.)

Non vero competenter illos benedicere possumus, quum ubi iugis benedictio exsolvitur, non habent locum Vorgia, Aristoteles, Ermathora Graeci Rhetoricae artis inventores benedicendi, Aulius et Quintilianus acussitisimi translatores ejusdem artis similiter. Nonne illorum studia potius censenda?

Haec autem disciplina a Graecis inventa est, a Gorgia, Aristotele, Hermagora, et translata in latinum a Tullio, videlicet, et Quintiliano, sed ita copiose, ita varie, ut eam lectori admirari in promptu sit, comprehendere impossibile.

Etym. II. c. XXIV. v. 4.

Tales milisius, qui apud Graecos Physicae primus perscrutator perhibetur, et

Physicam apud Graecos primus perscrutatus est Thales Milesius.

Etym. II. c. XXIII.

Varro, qui nobiles geminas disciplinas definiendo sic distinguere dignatus est, dicens quod altera ab altera in manu hominis pugnus adstrictus, et palma distensa; una verba contrahens, altera distendens, una ad differendum acutior, altera ad ea, quae nititur instruenda, facundior, una ad coessentes, alia ad forenses procedit, quarum una Studiosos requirit rarissimos, altera facundissimos populos.

Dialecticam vero et rhetoricam Varro in Disciplinarum libris tali similitudine definivit: Dialectica et rhetorica est quod in manu hominis pugnus adstrictus, et palma distensa, illa verba contrahens, ista distendens. Dialectica siquidem ad disserendas res acutior; rhetorica ad illa quae nititur docenda facundior. Illa ad scholas nonnumquam venit, ista jugiter procedit in forum. Illa requirit rarissimos studiosos, haec frequenter et populos.

¹ I. m. 212. l.

Plato, qui quattuor in Physica distributiones donavit, Arithmetice nimirum, quemadmodum ipse tuos plerumque doces, Geometriam vero, Musicam, et Astronomiam, tuasque Socrates ad corrigendos mores componendos primus instituens, et ad omne studium ejus bene vivendi disputationem perducens, eamque in quattuor virtutibus animae dividens, nimirum prudentia, justitia, fortitudine, temperantia

subjungens Loicam, quae rationalis vocatur, per quam discussis rerum, morumque causis, vim earum rationabiliter perscrutatus dividens eam in supra praedictas geminas disciplinas Dialecticam utique, et Rhetoricam,

in quibus tribus generibus Philosophiae, etiam divina eloquentia tota a peritis constare videntur. Denique ait, de natura disputare solent, ut in volumine Geneseos, et in Ecclesiasten; aut de moribus, ut in Proverbis, sparsimque in omnibus fere libris; aut de Loica ut in divino Epithalamio.

Porphyrios bevezetése a filozófiába.

B. 65.

Mortales instructissimi . . . leges dederunt, ponentes primus genus, deinde speciem et cetera, quae tu docere non cessas, tamdiu interponentes differentias, quo usque ad proprium ejus, de quo quaerebant, signata ejus expressione venirent; quemadmodum tuus Porphyrius in suis Isagogis comprobatur fecisse,

Etym. II. c. XXIV. p. 4.

Plato in quattuor definitiones distribuit, id est arithmetice geometriam, musicam et astronomiam.

5. Ethicam Socrates primus ad corrigendos componendosque mores instituit, atque omne studium ejus ad benevivendi disputationem perduxit, dividens eam in quattuor virtutes animae, id est prudentiam, justitiam, fortitudinem et temperantiam.

6. Prudentia est in rebus, quae discernuntur a bonis mala. Fortitudo, quae adversa aequanimiter tolerantur. Temperantia qua libido, concupiscentiaeque rerum frenatur. Iustitia, qua recte iudicando sua cuique distribuuntur.

7. Logicam, quae rationalis vocatur, Plato subjunxit, per quam, discussis rerum morumque causis, vim earum rationabiliter perscrutatus est, dividens eam in dialecticam et rhetoricam. Dicta autem logica id est rationalis, logos enim apud Graecos, et sermonem significavit, et rationem.

8. In his quippe tribus generibus philosophiae etiam eloquia divina consistunt. Nam aut de natura disputare solent, ut in Genesi et Ecclesiasti; aut de moribus, ut in Proverbis et in omnibus sparsim libris; aut de logica, pro qua nostri theoreticam sibi vindicant, ut in Cantica Cantorum et Evangelii.

Etym. II. c. XXV.

nunc isagogos Porphyrii expeditamus . . . Nam post primo genere, deinde specie et alia quae vicina esse possunt subiungimus, ac discretis communibus separamus, tamdiu interponentes differentias, quousque ad proprium ejus de quo quaerimus signata ejus expressione perveniamus, . . .

quamlibet contra prophetas, et apostolos multa impiissime ore látrasse.

A két szöveg egymás mellé állításából világos, hogy Szent Gellért az *Etymologiarum*-ból veszi filozófiai megállapításait. A szövegek rokonsága szembeszökő. Kisebb-nagyobb variánsok, eltérések azért természetesen vannak. Különösen a nevek átírásában találunk nagyobb különbségeket, melyek nézetünk szerint vagy az eredeti kézirat romlottságából, vagy a másoló hibájából csúsztak be. Így Gorgia helyett Vorgia, Hermagora helyett Ermathora, Tullius helyett Aulio kerül Batthyány szövegébe. Ez utóbbi elírás hibás voltát Batthyány nem ismerte fel; lapalji jegyzetében ezt mondja: „Lege: Aulus Sabinius nimirum.”¹ Aulus Sabiniust azonban Szent Gellért nem ismerte; az *Etymologiarum* szövege egyébként sem hagy kétséget a felől, hogy itt elírással van dolgunk. Ugyanígy áll milisius Milesius helyett. Varro-nak a dialektikáról és retorikáról adott meghatározása Cassiodorusnál (*De artibus ac disciplinis artium liberalium*) is előfordul; ezen az alapon Karácsonyi azt a megállapítást teszi,² hogy Szent Gellért, bár nem említi, bizonyára ismerte Cassiodorusnak a középkorban tankönyvül használt híres munkáját. A *Deliberatio*-nak ez a helye azonban nem elegendő Cassiodorus közvetlen hatásának bizonyítására. Ezt a részt ugyanis Izidor betűről-betűre átvette Cassiodorus-tól, s mivel Szent Gellért az *Etymologiarum*-ban mindjárt Varro meghatározása után következő fejezetet is idézi, bizonyosra vehetjük, hogy e meghatározást is onnan vette. Az egész idézet Szent Gellért szövegezésében homályos. Az *Etymologiarum* szövege azonban könnyen helyreigazít, rámutatva azokra a szavakra, melyeket Gellért a meghatározásból kihagyott és ezzel az egészet értelmetlenné tette.

Az ez után következő, a tudományok felosztására vonatkozó részt Szent Gellért Izidor munkájának „*De definitione philosophiae*“ c. fejezetéből vette. Azonban nem az elején kezd, hanem a negyedik pont második monda ánál, Thalesszel. Azután átugrik a Varro-nak már tárgyalt definitióját tartalmazó előbbi fejezetre, ennek bevégeztével ismét visszatér és az elhagyott résznél egy kicsit tovább kezd az idézetet, ismertetve Platon meghatározását a négy fizikai tudományról. Ezután a sorrendet megtartja, legfennebb egy-egy közbevetett mellékmondatral zavarja, mint pl. „*quemadmodum ipse tuos plerumque doces*“, mintegy tudtul akarván adni Isingrimnek, hogy nem ismeretlen dolgokról beszél. Majd áttér a filozófia második ágára: az etikára, követve Izidor szövegét. Csupán az „*ethica*“ szót hagyja ki, miáltal ismét kissé homályossá válik. Egyébként hűen követi forrását: annak alapján sorolja fel az ethica négy fő erényét: bölcsesség, igazságosság, bátorság, mérsékletesség; az erények mibenlétének tárgyalásához

¹ B. 79. c. jegyzet.

² I. m. 211. l.

azonban már nincsen türelme. Izidort követve áttér a logica meghatározására, csupán a szó eredetére vonatkozó etimológiai megállapítást mellőzi. A logikát mindig „loica“-nak írja, amiből Kúhár Flóris arra a gondolatra jut, hogy Szent Gellért valószínűleg ismerte Notker Labeo szentgalleni szerzetes munkáját (De partibus loicae), aki logica helyett következetesen „loica“-t ír.¹ E munkát, sajnos, nem sikerült megszerezniünk, így összehasonlítást sem tehattünk. A filozófiai kérdéseket tárgyaló szövegek meglepő hasonlósága, sőt gyakori azonossága azonban bizonyíték arra, hogy Gellért elsősorban Izidor munkáját idézi.

A filozófia ágait így felsorolva, megállapítja, hogy e három ág: fizika, ethica, logica, megtalálható a Szentírásban is. Érdekes azonban, hogy míg Izidor e helyen a Szentírást „Divina eloquia“-nak nevezi, addig Gellért „divina eloquentia“-nak, holott más helyeken elég gyakran ő is pusztán az „eloquia“ kifejezést használja. Dionysius Areopagita jelölte meg így, a hellén misztériumok nyelvéhez alkalmazkodva, a Szentírást; a „divina eloquia“, „eloquia“ azonban Sevillai Izidornál is előfordul ilyen értelemben, s így e kifejezések használata még nem jelent Gellértnél dionysiusi hatást.² Ezzel szemben feltűnő, hogy Szent Gellért a „Cantica canticorum“ helyett annak görög nevét („Divino Epithalamio“) adja, pedig általában, amint azt a szövegösszehasonlításból megállapíthatjuk, az Izidornál előforduló görög neveket is csak a leg-ritkább esetben veszi át.

Szövegpárhuzamainkból világosan kitűnik az is, hogy a Deliberatio a Porphyrios bevezetéseire vonatkozó részt is az Etymologiarum-ból veszi át. Ez bizonyítéka annak, hogy ha Gellért ismer is még más filozófiai munkát, mégis elsősorban Sevillai Izidor művét tartja kéznél és minden felbukkanó kérdésére ebből keresi ki a megfelelő feleletet.

2. Chronologia és filozófiai irányok.

B. 96.

Etym. V. c. XXXVIII.

Chronicon. Quinta actas.

(Migne, 83. k.)

Istius modi thesaurum non potuit habere

Darius,
non Xerxes,
non Arthaxerxes,
non Xerxes, Ochi natus
non Alexander Macedo,
non Ptolomaeus Largi filius,
non Ptolomaeus Phila-

delphus,
non Ptolomaeus Evergetes
non Ptolomaeus Epiphanes
non Ptolomaeus Philomat
non Ptolomaeus Soter,

19. 43. Darius,
44. Xerxes,
45. Arthaxerxes,
21. 48. Arthaxerxes, qui et Ochus,
49. Xerxes, Ochi filius,
22. 51. Alexander Macedo,
52. Ptolomaeus, Lagi filius,
53. Ptolomaeus Philadelphus,
54. Ptolomaeus Evergetes,
23. 55. Ptolomaeus Epiphanes,
57. Ptolomaeus Philometer,
24. 59. Ptolomaeus Soter,

¹ Századok 1927, 305—319. 1.

² Mint azt Ivánka E. következteti, i. m. 7. l.

non Ptolomaeus Alcxander,
Non Ptolomaeus, filius Cleo-
patrae, non ceteri orbem dividen-
tibus, ot obtinentibus totum,

non Stoici,
non Platonici,
non Academici, omnia opi-
nantes incerta,

non Peripatici, qui dicunt
quamdam animae partem esse
occiduam, quamdamque aeter-
nam,

non Epicurii illius coessen-
tes, qui porcus a stultis sapienti-
bus nuncupatus est asserens
soliis atomis mundum constare,
seque post mortem non esse,

non Gymnosophystae
mundum invisibilem, et ex
quattuor elementis Deum esse
dicentes,
non talium collegi ceteri.

B. 277.

[Az epicureusokra és theolo-
gusokra vagy más néven fiziku-
sokragondol, amidőnezt mondja:]

Si percurrere tempto mundi
Philosophorum nenas, dies mo
imprimis deficient, maxime de
illis, quae dixerunt virtutem Dei
in atomis, et mundum non
finiendum praesentem, Deum ve-
rum de quattuor elementis fac-
tum...

Szent Gellért, mintha csak prédikálna, felsorolja először a világ hatalmasait, azután filozófusait, akiknek nem lehet kincsük cserépedényben, amint azt Pál apostol mondja. (II. Kor. I. v. 7.) A világ hatalmasainak felsorolásában a középkorban jól ismert korszakfelosztások közül az ötödiket sorolja fel, egyes uralkodókat azonban kihagy. A korszakok felsorolása Izidornál két helyen van meg. Az egyik az *Etym.* V. cap. I. 38, a másik a *Chronicon*.¹ Az *Etymologiarum* az uralkodók nevét csak röviden említi, de

60. Ptolemaeus Alexander,
61. Ptolemaeus, Cleopatrae
filius.

Etym. VIII. c. VI.

8. Stoici...

7. Platonici...

11. Academici... Hi omnia
incerta opinantur...

13. Peripatici... hi dicunt
quamdam particulam animae esse
aeternam, de reliquo magna ex
parte mortalem.

15. Epicurei dicti ab Epi-
curo, quodam philosopho ama-
tore vanitatis, quem etiam ipsi
philosophi porcum nominave-
runt...

16. Sed originem rerum ato-
mis... esse assignavit... Asse-
ruit autem Deum nihil agere,
omnia constare corporibus, ani-
mam nihil aliud esse quam
corpus. Unde et dixit: Non ero
postea, quam mortuus fuero.

17. Gymnosophistae...

18. Theologi... hunc mun-
dum visibilem ex quattuor ele-
mentis Deum esse dixerunt.

¹ *Ld. Migne: Pat. lat. 83. k.*

az uralkodásuk alatt történt eseményeket nem sorolja fel, melléknevüket sem említi; a sorszámokat nem az egyes uralkodók, hanem csoportok kapják. Ezzel szemben a *Chronicon*-ban az adatok sokkal bővebbek, s a sorszámozás uralkodók szerint történik (fent a második számsor). Lényegileg azonban csupán annyi a különbség a kettő között, hogy az *Etymologiarum* korszakai a *Chronicon* megfelelő szövegének rövid kivonatai. Szent Gellért szövege tehát mintha közelebb állana a *Chronicon*hoz; e szerint az *Etymologiarum*on kívül a *Chronicon*t is használta volna forrásul. E feltevésre azonban nincs szükség. Az *Etymologiarum* szövege is több változatban volt meg, s egyik-másik a másolatok alapján bővebb adatokat tartalmazott. Szent Gellért is egy ilyen szöveget használhatott.

Karácsonyi az uralkodók felsorolásából arra következtet, hogy Szent Gellért itt Hieronymus *Chronicáját* követi.¹ Ennek bizonyítására azonban semmi érvet sem hoz fel, s így megállapítását a fenti párhuzam alapján bizvást elejthetjük. A *Deliberatio* és Sevillai Izidor megfelelő szövege között az eltérés szemmel láthatóan jelentéktelen. Szent Gellért Ptolemaeus helyett mindig Ptolomaeust ír, Philometer helyett pedig Philomatot. A legnagyobb eltérés, mint az az *Etymologiarum* sorszámozásából jól látható, az, hogy Gellért egyes nevek felsorolását mellőzte. Ez különben gyakori eset nála.

A filozófiai irányok felsorolása ismét izidori eredetre vall; e helyen sem kell Karácsonyival Boetius ismeretét feltételeznünk. Éppen e felsorolás vet világot Szent Gellért módszerére. Sokat idéz, de nem sok helyről; munkája megírásánál az *Etymologiarum* állandóan kéznél volt. A filozófiai rendszerek felsorolása sem teljes. Nincs türelme az egy tárgyra vonatkozó összes ismereteket átvenni, némelyeket kihagy, másutt rövidít, s ritkábban saját gondolatait is hozzáteszi. De az azonos szavak használata, a sorrend általában való megtartása (csak egy esetben változtatja meg: a platonikusokat a sztoikusok után teszi), a lényeknek pontos egyezése bizonyítja, hogy a forrás itt is Izidor.

A sztoikusokhoz és platonikusokhoz nem fűz magyarázatot. Miért? Talán mert nem tartotta szükségesnek, hisz ezek az irányok a filozófiával különösképen foglalkozó Isingrim előtt teljesen ismertek voltak. Az akadémikusoknál az eltérés jelentéktelen, az „opinatur“-ból „opinantes“ lesz. A peripatetikusoknál a mondatot tömörebbé teszi, „partem“ helyett „particulum“-ot ír, „mortalem“ helyett „occiduum“-ot, ami a lényegen nem változtat. Ugyanezt mondhatjuk az epikureusokról is, bár itt egész hosszú részeknek csak rövid kivonatát adja. Epicureust nem említi meg, csupán az illius-szal utal rá. A stultus sapiens, aki Epicureust „porcus“-nak nevezte, Horatius volt. A gymnosophistákról nem mond semmit, mert ami a nevük után következik, nem rájuk, hanem a teológusokra, vagy más néven fizikusokra vonatkozik.

¹ I. m. 212. l.

Szent Gellért azonban a „Theologi“-t kihagyta, csupán a rájuk vonatkozó megállapítást vette át. Ez azonban a legnagyobb valószínűség szerint a másoló hibája.

3. Természettudomány.

Szent Gellért a világ, az ég, a csillagok, a csillagzatok, a bolygók, a szelek, a vizek meghatározásában teljesen Izidorra támaszkodik és tőle az egyes ismereteket csaknem szóról-szóra átveszi. Csillagászattani szempontból Izidornak két könyve jöhet számításba. Az egyik az *Etymologiarum*, melynek harmadik és tizenharmadik könyve foglalkozik a csillagászattani kérdések magyarázatával; a másik a „*De natura rerum*“ c. természetrajzi munkája. Maníus ezt is felsorolja a *Deliberatio* forrásai között, azonban a szöveg alapos megvizsgálása meggyőző, hogy csak az *Etymologiarum* szolgált forrásul. A „*De natura rerum*“ sok mondata szóról-szóra egyezik az *Etymologiarum* III. és XIII. könyvével. Ha azonban a *Deliberatio* megfelelő szövegét és a „*De natura rerum*“-ét egymásmellé tesszük, mindjárt szembeötlenek a különbségek s a legnagyobb határozottsággal megállapíthatjuk, hogy az egyes kisebb hasonlóságok Izidor két hasonló tárgyú művének egyezéséből erednek, nem pedig onnan, mintha Szent Gellért a „*De natura rerum*“-ot is forrásmunkául használta volna.

A világ.

B. 156.

Mundus, quod in motu sit semper, dicitur, et hoc a Philosophis.

Alii mundum volunt ab ornamentis vocatum, vere autem, nil visibiliter mundo ornatius.

Gellért felfogása szerint is — amely teljesen egyezik kora felfogásával — a világ állandó forgásban van, s amint később látni fogjuk, e forgó világot kereknek és égőnek is tartotta. A szöveg izidori eredete felől nem lehet kétség. A szó etimológiai jelentését nem veszi át, ami más esetekben is gyakran előfordul.

Az egek.

B. 39.

Philosophi autem mundi, quem admodum optime admittis, septem coelos, id est planetas globorum consono motu introduxerunt,

Etym. XIII. c. I. 1.

Mundus Latine a philosophis dicitur, quod in sempiterno motu sit.

Etym. XIII. c. I. 2.

Græci vero nomen mundo de ornamento accomodaverunt ... Nihil enim mundo pulchrius oculis carnis aspiciamus.

Etym. III. c. XXXII. 2.

Philosophi autem mundi septem coelos, id est, planetas globorum consono motu introduxerunt ...

quique volubile iterum coelum, atque ardentem volunt, hocque nomine vocatum, quod tanquam vas coelatum impressa signa habeat stellarum,

cujus sphaerae species quaedam in rotundam formata, cujus centrum terra est ex omnibus partibus aequaliter inclusa. Hanc sphaeram nec principium volunt habere instructi, nec terminum.

B. 48.

Demonstravimus autem, quod firmamentum dictum, eo quod cursu siderum, et ratis legibus, fixisque firmatum sit.

B. 46.

Verumtamen hoc coelum in principio creavit coelum, quod est firmamentum, in eloquiis idco vocatur, quod cursu sit siderum, et ratis legibus, fixisque firmatum. Interdum et coelum pro aere accipitur, ubi venti et nubes et procellae, et turbines sunt. Unus autem vestrum ait coelum, quod dicitur aer. Psalmographus nobilissimus noster: Volucres coeli ait; cum evidentissimum sit volucres in aere volare.

Érdekes e szöveg összeállítása Szent Gellértnél. Az Etymologiarum III. könyvéből az égi sphaerák helyzetéről szóló rész második felével kezd, azután közbeiktat egy részt az előbbi fejezetből, hogy az idézést a megkezdett rész első felével végezze be. A Philosophi mundi alatt, amint azt már Batthyány is megjegyzi, Cicero-t és Ambrosiust kell érteni.¹ Azonban hibás az a feltevés, hogy Szent Gellért egyenesen a Hexameront tanulmányozta. Nem ő, hanem Izidor dolgozta ki az egekről, csillagokról szóló ismereteket a Hexameron alapján, amit különösen a De natura rerum c. munkájában gyakran előforduló utalások bizonyítanak. Az ő nyomán haladva, Szent Gellért az égről mint firmamentumról szóló meghatározását kétszer is idézi, Lucretius nevét azonban nem említi, hanem helyette azt mondja: „Unus autem vestrum“ . Psalmus helyett psalmographust ír.

¹ Ambrosius: Hexameron I–II. és Cicero: Somnium Scipionis.

Etym. III. c. XXXI. 1.

Coelum philosophi rotundum, volubile, atque ardens esse dixerunt, vocatumque hoc nomine, eo quod tanquam vas coelatum impressa habeat signa stellarum.

(V. ö. Etym. XIII. c. CIV. 1.)

Etym. III. c. XXXII. 1.

Sphaera coeli est species quaedam in rotundum formata, cujus centrum terra est ex omnibus partibus aequaliter inclusa. Hanc sphaeram nec principium habere (dicunt) nec terminum.

Etym. XIII. c. IV. 2.

Coelum autem in Scripturis sanctis firmamentum vocatur, quod sit cursu siderum, et ratis legibus, fixisque firmatum.

Etym. XIII. c. IV. 2,3.

Coelum autem in Scripturis sanctis firmamentum vocatur, quod sit cursu siderum, et ratis legibus, fixisque firmatum.

Interdum et coelum pro aere accipitur, ubi venti et nubes, procellae et turbines fiunt. Lucretius: Coelo qui dicitur aer. Et psalmus volucres coeli appellat, cum manifestum sit aves in aere volare.

A Nap és a Hold.

B. 113.

Sol autem dicitur, quod solus appareat, et luna, quasi lucina, eo quod ab ipso sole lumen accipiat.

B. 40.

Hoc (coelum) distinxit Deus claris luminibus et implevit sole, et luna, et astrorum micantium splendidibus signis adornavit.

B. 117.

De sole . . . suscepit officium secundum indita sibi legem, quamlibet per meridiem iter habens ad occasum veniat, et per incognitas sub terra vias vadat, rursusque ad Orientem recurrat.

B. 57.

Philosophi vero saeculi solis ignem dicunt aqua nutriri, et contrario elemento virtutem luminis, et caloris accipere, unde saepissime rorans, et madidus conspicitur a mortalibus.

B. 137.

Denique eclypsis demonstratur quoties luna tricesima ad eandem lineam, qua Sol vehitur, pervenit, eique se objiciens solem obscurat. Nam deficere sol nobis videtur, dum illi orbis lunae opponitur.

B. 123.

Eclypsis lunae dicitur esse quoties in terrae umbra Luna incurrit. Non enim ut prudenter a crepundiis doctus es, suum lumen habere, sed a sole inluminari arbitratur, unde et defectum patitur, si inter ipsam, et solem umbra terrae interveniat.

Etym. III. c. LXXI. 1.

Sol appellatus, eo quod solus appareat . . .

2. Luna dicta quasi Lucina . . . sumpsit autem nomen per derivationem a solis luce, eo quod ab eo lumen accipiat, acceptumque reddat.

Etym. III. c. XIII. 2.

Distinxit enim id Deus claris luminibus, et implevit solis scilicet et lunae orbe fulgenti, et astrorum micantium splendidibus signis adornavit.

(V. ö. Etym. XIII. c. IV. 10.)

Etym. III. c. LII. 1.

Sol oriens per meridiem iter habet, qui postquam ad occasum venerit, et Oceano se tinxerit, per incognitas sub terra vias vadit, et rursus ad orientem recurrit.

Etym. III. c. XLIX. 1.

Sol dum igneus sit, prae nimio motu conversionis suae amplius incalescit. Cujus ignem dicunt philosophi aqua nutriri, et a contrario elemento virtutem luminis et caloris accipere. Unde videmus eum saepius madidum, atque rorantem.

Etym. III. c. LVIII. 1.

Eclypsis solis est quoties luna tricesima ad eandem lineam, qua sol vehitur pervenit, eique se objiciens solem obscurat. Nam deficere nobis sol videtur, dum illi orbis lunae opponitur.

Etym. III. c. LIX. 1.

Eclypsis lunae est quoties in umbram terrae luna incurrit. Non enim suum lumen habere, sed a sole illuminari putatur, unde et defectum patitur, si inter ipsam et solem umbra terrae interveniat.

Itt is szóról-szóra idézi Izidort. A Napot azért nevezik így, mondja Izidor után, mert egyedül jelenik meg és fényével az összes többi csillagokat elhomályosítja. A Hold lényegét is neve fejezi ki mely szerint a Naptól kapta fényét. A Nap keleten kel fel és nyugatra jön, hogy a földalatti ismeretlen utakon ismét visszatérjen keletre. A szöveg itt is elég hű átvétele az *Etymologiarum*-nak. Kisebb eltérések: „*Oceano se tinxerit*“ kimarad; „*unde videmus eum saepius madidum, atque rorantem*“: ezt kissé összevonva adja: „*unde saepissime rorans, et madidus conspicitur a mortaliibus*“. A nap- és holdfogyatkozásra vonatkozó részt is csak csekély változtatással veszi át: „*putatur*“ helyett „*arbitratur*“-t ír és közbevet egy mellékmondatot, hogy ezáltal kissé közvetlenebb legyen. Csillagásztani felfogása mindenben követi korának főleg Ptolemaeus csillagászatára támaszkodó felfogását.

A csillagok és csillagzatok közti különbség.

B. 145.

Perhibentur etiam differre inter stellas, et sidera, et astra. Stellae singulares, sidera ex plurimis facta, ut Hiadas, et Pliadas cernimus. Astra stellae grandes: ut Orion, Bootes. Ac per hoc indiserete haec omnia dicuntur stellae

quae dicuntur proprium non habere lumen.

Etym. III. c. LX. 1., 2.

Stellae et sidera, et astra inter se differunt. Nam stella est qualibet singularis. Sidera vero sunt stellis plurimis facta, ut Hiades, Pleiades. Astra autem sunt stellae grandes, ut Orion, Bootes. Sed haec nomina scriptores confundunt, et astra pro stellis, et stellas pro sideribus ponunt.

Etym. III. c. LXI. 1.

Stellae non habere proprium lumen, sed a sole illuminari dicuntur, sicut et luna.

A csillagok nevei.

B. 164. 165.

Igitur sidera ex pluribus luciferis narrantur, ut Hyades, et Pliades. Unde Pliades a pluralitate vocatae, quae quidem pluralitas de omnibus sanctis exstat futura. Pliades vero septem cum sint stellae ac per hoc nunquam videntur nisi sex . . .

Areturus autem septem stellis constitit in modum plaustris, rotans in se semper . . .

Orion armatus, ut gladius, stellarumque luce terribilis, atque clarissimus . . .

Etym. III. c. LXXI.

13. Pliades a pluralitate dicuntur, quia pluralitatem Graeci πλειότητα appellant. Sunt autem stellae septem ante genua Tauri, ex quibus sex videntur, nam latet una . . .

6. Signorum primus Arctos, qui in axe fixus septem stellis in se revolutis rotatur. Nomen est Graecum, quod Latine Ursa dicitur; quae quia in modum plaustris vertitur . . .

10., 11. Orion . . . hunc Latini Jugulam vocant, quod sit armatus, ut gladio, et stellarum luce terribilis, atque clarissimus . . .

Sirius stella, quae canicule dicitur, et aestivis temporibus in medio coeli centro, atque soli adjuncta duplicatius vaporatur...

Stella Cometes ex se luminis comas effundens

Lucifer . . .

Vesperus stella, quae oriens luciferum, occidens vesperum facit . . .

Planetae . . .

B. 148.

Quid autem illis bestialius? qui pisces, arietes, hircos, tauros, ursos, canes, caneros et scorpiones transtulerunt . . .

Nec autem suffecit id, immo nominibus deorum suorum Pheton, Phenonta, Phiriona, Hesperus, Stelbon, nimirum Jovis, Saturni, Martis, Veneris, atque Mercurii dedicaverunt, submersi omni superstitione, praeventi et errore involuti, diabolicaque opinione armati, ponentes aquilam, et cinum Iovis propter insulsos rumores,

Perseum et Andromedam conjugem ejusdem,

Aurigam et rictonium,

Calistolicaonis Imperantis natam, quam Areton nominare consueverunt

liram,

Centaurum Scholaphionis, Achillisque impletorem.

14. Canicula stella quae et Sirius dicitur, aestivis mensibus in medio centro coeli est, et dum sol ad eam descenderit, conjuncta cum sole, duplicatur calor ipsius, et dissolvuntur corpora, et vaporantur . . .

16. Cometes stella dicta est, eo quod comas luminis fundat ex se.

18. Lucifer . . .

19. Hesperus stella . . . Fertur autem, quod haec stella oriens Luciferum, occidens vesperum facit . . .

20. Planetae . . .

[Ugyanezek a csillagnevek fordulnak elő az Etym. III. c. LXXI-ben is.]

Etym. III. c. LXXI. 20.

Planetae . . . Quarum nomina Graeca sunt Phaeton, Phaeon, Pyrois, Hesperus, Stilbon.

21. Hos Romani nominibus deorum suorum, id est, Iovis, Saturni, Martis, Veneris, atque Mercurii saecraverunt. Decepti enim, et decipere volentes, in eorum adulationem, qui sibi aliquid secundum amorem saeculi praestitissent, sidera ostendebant in coelo, quod Iovis esset illud sidus, et illud Mercurii etc.

33. Perseum quoque, et uxorem ejus Andromedam, postquam sunt mortui in coelum receptos esse crediderunt . . .

34. Aurigam, etiam Erich-tonium, inter coeli astra collocaverunt . . .

35. Sic Calisto, Lycaonis regis filia, dum a Iove compressa, et fabulose a Junone in ursae fuisset speciem versa, quae Graece arktos appellatur.

36. Sic Iyra pro Mercurio in coelum locata.

Sic Centaurus Chiron, propter quod nutrierit Aesculapium et Achillem.

B. 159.

Pulchre videtur Areton signum magnum in axe, et artophilax sequens.

B. 144.

De eode quippe cadere dicuntur,

hi ad superiora coelorum concendere

Illis differenter distribuitur splendor.

isti ut Sol aequaliter lucebunt.

Illae cum caelo fixae perpetuo non fuerunt, isti non egredientur amplius, extra civitatem Sanctam Jerusalem.

Ex istis quaedam dicuntur erraticae, isti omnes stabiliti in Dei laude.

Istae oriuntur et occidunt, illis nec dolor, nec luctus amplius.

Illae inter se diversis intervallis distant a terra, isti distincte semper in aspectu divinae claritatis adstabunt.

Illae illuminantur a Sole aliunde lumen accipienti, isti a Deo, qui est splendor sempiternus.

Ex illis autem quaedam anomalae, aut retrogradae, aut stationariae fiunt, isti incommutabilitate gaudebunt.

A szöveg izidori eredete szembetűnő. Az eltérések alig érdemelnek figyelmet; nagyrészüik csak az önálló fogalmazás eredménye. Hiades helyett Hiadas, Pleiades helyett Pliadas kerül, valószínűleg másolási hiba következtében. Néhol két helyről is idéz, kisebb részeket mellőz, hosszabb mondatokat rövidít. „Ac per hoc indiscrete haec omnia dicuntur stellae“ — nyilvánvalóan Izidor

Etym. III. c. LXXI. 6.

Signorum primus Aretos, qui in axe fixus . . .
8. Artophilax . . .

Etym. III. c. LXIII. 1.

Stellae . . . coelo cadunt . . .

Etym. III. c. LXIII. 1.

Sidera aut feruntur, aut moventur.

Etym. III. c. LXXI. 1.

Stellae . . . solis splendore obscurantur.

Etym. III. c. LXI. 1.

a sole illuminari dicuntur.

Etym. LXII. 1.

Stellae immobiles sunt, et cum coelo fixae, perpetuo motu feruntur . . .

Etym. III. c. LXIII. 1.

Moventur vero quaedam, sicut planetae, id est erraticae . . .

Etym. III. c. LXIV. 2.

Aliae oriuntur et non simul occidunt.

Etym. III. c. LXV. 1.

Stellae inter se diversis intervallis distant a terra . . .

Ismét a LXI. 1.

Stellae a sole illuminari dicuntur . . .

Etym. III. c. LXVI. 3.

Quaedam sidera radiis solis praedita anomala fiunt, aut retrograda, aut stationaria.

ugyanazt kifejező hosszabb mondatának rövidítése. Ugyanez állapítható meg a Pleiadokról is. A nevek etimológiai magyarázatát itt is általában elhagyja. Az „Arcturus“ hosszabb leírásából csak a legfontosabb megállapítást veszi át. A Sirius-nál van némi eltérés, de az azonos szavak használata világosan mutatja a szöveg eredetét. Az üstökösök leírását jelentéktelen változtatással veszi át. A bolygókat csak megemlíti, de mibenlétüket nem tárgyalja. Kikel a rómaiak ellen, akik isteneiknek állatneveket adtak és e nevekkal jelölték a csillagokat. Az állatnevek felsorolásában szintén az Etymologiarum szerint halad, azonban mivel pusztán a neveket említi, nem tartottuk szükségesnek az Etymologiarum megfelelő szövegének szembeállítását.

A bolygók felsorolásánál ismét kárhoztatja a rómaiakat, akik balhiedelmekbe és babonákba merülve a csillagokra ráfogták, hogy az isteneket mutatják. Ebben a megbotránkozásban is Izidort követi, ha ugyanazt az értelmet más szavakkal fejezi ki. A bolygók nevének átírásában kisebb-nagyobb hibák vannak ugyan, de a sorrend követi az Etymologiarum sorrendjét: Phaeton, Phaenon, Pyrois, Hesperus, Stilbon.

Az egyes csillagokról nem mond sokat, de azt is Izidor nyomán. Téves Batthyáynak meg Manitiusnak az állítása, hogy itt Papiast követi. A csillagok meghatározásának és leírásának izidori eredetét a szövegbeli hasonlóság mellett mutatja a sorrend is. Perseus és Andromeda-nál „conjugem ejus“-t ír „uxorem ejus“ helyett. A kéziratba Erichtonium helyett rictonium kerül, s azért Batthyány nem tudja, mit kezdjen vele.¹ Ezt a részt: „Calisto Lycaonis regis filia“ egy szóban adja vissza és Calistolicaonis lesz belőle, ami bizonyára a szöveg, vagy az eléggé hozzá nem értő másoló hibája.² Scholaphionis áll Aesculapius helyett; Batthyány, mivel a forrást nem ismerte fel, ismét hibás magyarázatot ad.³ Az Arkton meghatározásában Gellért ismét Izidort követi, de a szöveget összetéveszti. Az Etymologiarum ugyanis külön tárgyalja az Arctost, csak azután tér át az azt követő Artophylax-ra; a Deliberatio szöveg a kettőt értelem nélkül összehozza. Hiba csúszik be ott is, ahol a boldogokat és a szerencsétleneket a Stellae, illetve a Siderához hasonlítja. A hasonlatot állandóan fokozza, közben azonban a kettő közötti különbséget összetéveszti és a csillagokról állítja azt, amit a csillagzatokról kellene.

E számos csillagászattani ismeretből arra következtethetünk, hogy az asztronómia Szent Gellért egyik legkedveltebb tudománya volt. Szeretettel foglalkozott a csillagos ég tanulmányozásával, mert a csillagok ismeretét az allegorikus magyarázatmód szükséges kellékének tartotta. Felfogásában azonban hiába keresünk valamilyen új meglátást, vagy felfedezést; mindenben a Ptolemaeus-i csillagászattani elméletre támaszkodott.

¹ B. 149. c. jegyzet.

² Kallisto Lykaon arkadiai király leánya volt, akit Zeus fiával együtt csillaggá változtatott.

³ B. 149. f. jegyzet.

Az a nézet, mely szerint a csillagászat terén a XII. századig Beda Venerabilis idevágó könyveit vették alapul,¹ nem állja meg a helyét. Éppen a Deliberatio alapján kimutathatjuk, hogy Izidor-nak mind Etymologiarum-ja, mind „De natura rerum“ c. természetrajzi munkája elterjedt szaktekintély volt. Az asztronómia keretében foglalkoztak a napokkal, a héttel, hónapokkal, évekkel, a Nap állásával, a világ részeivel, az éggel, a Nap és a Hold természetével, a csillagokkal. Már Izidor is, de utána Beda és leginkább Hrabanus Maurus kapcsolatba hozza a csillagászati jelenségeket a Bibliával és bennük Isten kinyilatkoztatásának misztikus értelmét keresi.

A szelek.

B. 284.

Quattuor ventorum principales sunt spiritus, horumque suffraganei octo, qui simul efficiuntur duodecim. Extra hos duo spiritus, qui unus vocatur nomine aura, alterque altanus.

B. 291.

Principales ventorum sunt quattuor spiritus, horumque suffraganei octo, extra hos autem duo, unus nominatur Altanus, alterque Aura. A duodecim vero ventorum spiritibus mundi globus cingitur totus.

B. 291.

Quattuor itaque principales sunt ventorum spiritus ut dixi, quorum primus ab oriente Subsolanus, a meridie auster, ab occidente favonius, a septentrione ejusdem nominis ventus aspirat, septemtrio nimirum, habentes geminos ventorum spiritus. — Subsolanus a latere dextro habet Vulturnum, et a laeva Eurum.

Auster a dextris EuroAustrum, a sinistris AustrumAfricum Favonius a dextra parte Africum, a laeva Eurum.

Septemtrio vero Circium a dextris, et a sinistris Aquilonem. Circuitus mundi his circumcingitur ordinatione divina, et imperio Dei.

Etym. XIII. c. XI. 2.

Ventorum quattuor principales spiritus sunt . . .

16. Duo sunt autem extra hos ubique spiritus magis, quam venti, Aura et Altanus.

Etym. XIII. c. XI.

2. Ventorum quattuor principales spiritus sunt . . .

16. Duo sunt autem extra hos ubique spiritus magis, quam venti.

3. Hi duodecim venti mundi flatibus circumagunt.

Etym. XIII. c. XI.

2. Ventorum quattuor principales spiritus sunt. Quorum primus ab Oriente Subsolanus, a Meridie Auster, ab Occidente Favonius, a Septentrione ejusdem nominis ventus aspirat, habentes geminos hinc inde ventorum spiritus.

3. Subsolanus a latere dextro Vulturnum habet, a laevo Eurum; Auster a dextris Euroaustrum, a sinistris Austroafricum.

Favonius a parte dextra Africum, a laeva Corum.

Porro Septentrio a dextris Circium, a sinistris Aquilonem. Hi duodecim venti mundi globum flatibus circumagunt.

¹ Fináczy Ernő: A középkori nevelés története (Budapest 1914), 204. l.

B. 294.

Aura, quasi acria, quod lenis sit motus aeris, per quam, ut audisti, contemplativa vita, quae segregatur a turbine saeculi.

Altanus, quasi alte sonans, qui in pelago est, per quem activa vita, quae ad omnia est laboriosa, et in mundi fervore constituta.

ktym. XIII. c. XI. 17.

Aura ab aere dicta, quasi, aerea, quod lenis sit motus aeris.

18. Altanus, qui in pelago est per derivationem ab alto, id est mari, vocatus...

A szelek magyarázatához a *Deliberatio* kétszer is hozzákezd, mindkétszer Izidor alapján. Eltérések, variánsok természetesen itt is vannak, de a hasonlóságokkal szemben nem szolgálhatnak bizonyítékkul arra, hogy Szent Gellért más forrást használt. A legjelentősebb eltérés az első mondatban található. Miután, Izidor alapján, megállapítja, hogy négy főszeél van, még hozzáteszi: „*Horumque suffraganei octo, qui simul efficiuntur duodecim.*“ Ez a mondat Izidornál nem fordul elő, Bedánál¹ és Hrabanusnál² azonban megtalálható. De ebből még nem kell arra következtetnünk, hogy Gellért a szelek felsorolásában akár Bedát, akár Hrabanus Maurust követné. A fenti meghatározás származhatott iskolai tanulmányai-ból is, hiszen a természettudományi, csillagászattani kérdéseket mindig a legnagyobb kedvteléssel tanulta; egyébként Izidor is összesen tizenkét szelet említ.

Batthyány a szelek felsorolásához ezt a megjegyzést fűzi: „*Quae sequuntur, totidem pene verbis apud Papiam occurrunt, quod etiam de syderibus observandum. Modicum diversitatem adnotabo.*“³ Manitius is főleg erre a részre támaszkodva, Batthyány alapján sorolja Papiast a leggyakrabban használt forrásmunkák közé. Azt mondja ugyanis, hogy az egyes szóhasonlóságok, amelyeket Batthyány a *Deliberatio* és Papias munkája között kimutatott, lehetnek csupán a véletlenül alapulók, de ez a két hosszabb rész, a csillagok és szelek felsorolása bizonyítja, hogy Szent Gellért ismerte Papias műveit. Manitius azonban tudja, hogy Gellért a *Deliberatio*-t még Papias munkájának megjelenése előtt befejezte. E nehézség kiküszöbölése végett felteszi, hogy az olasz tudós és az olasz származású püspök között szorosabb barátság volt, aminek alapján Szent Gellért Papias munkáját még megjelenése előtt olvasta, mint ahogy ez Würzburgi Brunó esetében is történt. A szöveg összehasonlítása után e semmivel sem bizonyítható feltevésekre nincs szükség. A „*modica diversitas*“, melyet Batthyány megjelöl, továbbá az, hogy, amit a csillagokról mond, Izidornál mind megtalálható, kétségtelenné teszi, hogy Szent Gellért forrásmunkája a szelek esetében is az *Etymologiarum* volt. A Papias munkája és a *Deliberatio* közötti hasonlóságnak pedig az az oka,

¹ De natura rerum. Migne: Pat. lat. 90. k. 247. c.

² De Universo. Migne: Pat. lat. 111. c.

³ B. 291. I. jegyzet.

hogy mindketten az *Etymologiarum*-ot használták, bizonyosságul arra, hogy Izidor munkája még a XI. században is a tudományok tárháza volt.

A szövegek eltérése elenyésző. A legtöbb esetben helyesírásból származó különbségek vannak csupán. A szelek neve hol nagy, hol pedig kicsi betűvel van írva: *Subsolanus*, de már *Favonius*. Különbözik az egész *Deliberatio*-ban meglepő bizonytalanság mutatkozik a nagy és kis betűk használatát illetően. Az *Euroauster* egy szó, tehát csak az első nagy betű. *Batthyány* egybeírja, de a nagybetűt mindkettőnél megtartja. „*Favonius a dextra parte (sc. habet) Africum, a laeva Eurum*“, — mondja a *Deliberatio*. Az *Eurus* azonban nem a *Favoniustól*, hanem a *Subsolanustól* fúj balra; itt a helyébe *Corum* kell. Szembetűnő másolási hiba, amit *Batthyány* nem vett észre. Az „*aura*“ és „*altanus*“ leírása is *Izidortól* származik, *Szent Gellért* azonban önállóan fogalmazza meg.

4. A nevek etimológikus magyarázata.

B. 11.

Tres erant isti vincti Filio Dei in camino ignis ardentis, qui omnia simul hortabantur ad benedicendum viventem in aeternum. Ananias nimirum, qui gratia Dei sonat, vel ovis, idem et Sidrae lingua Chaldaea, quod interpretatur decorus meus. Azarias, qui dicitur auxilium Domini, idem et Abdenago, quod latine potest dici serviens taceo; Misael, qui populus Domini, ipse et Misac, quod interpretatur risus, vel gaudium.

B. 197.

Hoc Philippus, qui os lampadarum sonat.

B. 48.

Dicat itaque Marcus, qui interpretatur excelsus.

B. 87.

Excitavit mihi Deus aliud semen per Abel, qui resurrectio dicitur, eo quod in eo resuscitatum sit nomen iustorum. Igitur, qui de Seth nati sunt, ipsi vocantur filii Dei.

Etym. VII. c. VIII. 24—27.

Ananias, gratia Dei. Idem, et Sidrae lingua Chaldaea, quod interpretatur decorus meus. Azarias, auxilium Domini. Idem et Abdenago, quod in Latinum vertitur serviens taceo. Misael, quae palus¹ Domini; Ipse et Misac, quod interpretatur risus vel gaudium.

¹ palus mendose enim. Cod. omnes „qui populus Domini“.

Etym. VII. c. IX. 16.

Philippus, os lampadarum vel os manuum.

Etym. VII. c. IX. 22.

Marcus excelsus mandato, utique propter Evangelium Altissimi quod praedicavit.

Etym. VII. c. VI. 9.

Seth interpretatur resurrectio, eo quod post fratris interfectionem natus sit, quasi resurrectionem fratris ex mortuis suscitaret.

B. 31.

Videntes prophetas demonstrat beatissimus videns; siquidem Videntes prophetae dicuntur. Nimirum hoc ipsi vident, quod ceteros latet.

B. 296.

Est et in cruce Cherubin, nimirum scientiae plenitudo.

B. 227.

Sicut ros Hermon, ait, qui descendit in montem Sion. Per Hermon Judea, per montem Sion Ecclesia. Hermon condemnatio dicitur, Sion speculo interpretatur.

B. 228.

Hermon vero aliter lumen dicitur.

B. 85.

Homo ab humo dicitur; igitur vita hominis humida, id est illecebris perversorum desideriorum plena, in qua nemo laudandus, et homo nominatur.

B. 71.

Sic aequales fuerunt istae in superficie aquae.

B. 196.

Etenim imber dicitur, quod terram imbriet, et ros quod rare descendat.

Etym. VII. c. VIII. 8. b.

Qui autem a nobis prophetae, in Veteri Testamento videntes appellabantur, quia videbant ea quae ceteri non videbant.

Etym. VII. c. V. 22.

Cherubim.... qui ex Hebraeo in linguam nostram interpretantur scientiae multitudo..... cherubim, hoc est scientiae plenitudo appellantur.

Etym. VIII. c. I. 4.

Ideirco Sion, id est speculatio nomen accipit.

Etym. XI. c. I. 4.

Nam proprie homo ab humo.

Etym. XIII. 12. 1.

Aqua dicta, quod superficies ejus aequalis sit.

Etym. XIII. c. X. 4.

Imbres... quod terram imbriet. 9. Ros.... quia aridus est, non spissus, ut pluvia.

Szent Gellért szereti a bibliai nevek etimológiai értelmét és jelentését adni. Azonban az etimológiai értelmet csak akkor adja, ha arra az allegórikus írásmagyarázathoz feltétlenül szüksége van. Az izidori eredet itt is szembezőkő, azért csak a nagyobb eltérésekre kívánunk rámutatni. „Quia videbant ea, quae ceteri latent.“ Szent Gellért megfogalmazásában: „Hoc ipsi vident, quod ceteros latet.“ A Hermonnak két magyarázatot ad: az egyik esetben „lumen“, a másikban „condemnatio“. Izidornál egyik sem fordul elő; azért ezt nyilván valamilyen kommentárból vette (Bedától, vagy Szent Jeromostól), az is lehetséges, hogy a glosszából, melyben

a nevek etimológiai jelentése szintén megtalálható. Ábel etimológiáját összetéveszti Sethével, ezért mondata kissé homályos. Ha e homályosságot az *Etymologiarum* megfelelő szövege nem is javítaná ki, a rákövetkező mondat „igitur“ szava világosan mutatja, hogy előbb is Seth-ről volt szó.

- Megállapíthatjuk tehát, hogy a *Deliberatio* a szavak etimológiai magyarázatában is Izidor művét követi; ha itt néhány szó értelmezése nem található meg, akkor valamelyik kéznél levő kommentárhoz, vagy glosszához folyamodik. Ivánka Endre arra a megállapításra jut, hogy a *Deliberatio*-ban a szavak etimológiai értelmezése Szent Jeromos „*Liber interpretationis Hebraicorum nominum*“ című könyvéből származik, melyet szerzője Eusebius hasonló tárgyú munkája alapján állított össze. Mivel azonban vannak nevek, melyeknek etimológiai jelentése Jeromosnál nem található meg, pl. Philippus, qui os lampadarum sonat (B. 197), feltehető, hogy Szent Gellért Eusebius munkáját idézte görög eredetiből.¹ E feltevés azonban éppen a fenti szövegek összehasonlítása alapján megdől.

5. Eretnékek.

B. 17.

Simoniani quidem dicunt
Creaturam non a deo, sed a
virtute quadam superna creatam.

Basilidiani Iesum Christum
abnegant passum

Nicolaitae stuprum magni-
ficant de quibus Ioannis dicitur:
odisti facta Nicolaitarum.

Agnostici Animam Dei na-
turam esse dicunt.

Carpocratiani Christum ho-
minem fuisse tantum, et de
utroque sexu progenitum.

Cerinthiani circumcisionem
observant, mille annos post resur-
rectionem in voluptate carnis
futuros praecedant, unde et Cil-
liastae, atque . . . Milliastae
graece et latine appellantur.

Etym. VIII. c. V.

Simoniani hi
dicunt creaturam non a Deo, sed
a virtute quadam superna crea-
tam.

4. Basilidiani a Basilide ap-
pellati passum Iesum
abnegavit.

5. Nicolaitae
versa est in stuprum talis consue-
tudo ut invicem conjugia com-
mutarentur: quos Ioannes in
Apocalypsi improbat, dicens:
Sed hoc habes, quis odisti facta
Nicolaitarum.

6. Gnostici propter excel-
lentiam scientiae se ita appellare
voluerunt. Animam naturam dei
esse dicunt, bonum et malum
Dei suis dogmatibus signunt.

7. Carpocratiani a Carpo-
crate quodam vocantur, qui dixit
Christum hominem fuisse tantum,
et de utroque sexu progenitum.

8. Cerinthiani a Cerintho
quodam nuncupati. Hi inter cae-
tera circumcisionem observant,
mille annos post resurrectionem
in voluptate carnis . . . Chilia-
stae, Latine Millenarii sunt appel-
lati.

¹ Ivánka i. m. 17—18. l.

Ophitae serpentem colunt dicentes: ipsum in paradiso induxisse virtutis cognitionem.

Valentiniani quaedam tempora in origine Dei Creatoris inducunt, Christumque de virgine nihil corporis sumpsisse, sed per eam quasi per fistulam transisse.

Cajani, Cain adorant, dicentes sed Christum esse.

Melchisedechiani Melchisedech non hominem sed virtutem dei opinantur.

Angriani Angros et non Deum colunt.

Apostolici nihil possident illosque minime recipiunt qui aliquid in hoc mundo utuntur.

Cerdoniani duo contraria principia asserunt.

Marcionistae alterum bonum, alterum justum Deum asserunt, tanquam duo principia Creatoris, et bonitatis.

Artoteritae panem et caseum offerunt, dicentes: primis hominibus oblationem a fructibus terrae, et a fructibus ovium fuisse celebratam.

Aquarii solam aquam offerunt in calice sacramenti.

Severiani vinum non bibunt, Vetus Testamentum et resurrectionem non recipiunt.

Tatiani carnes abominantur, unde et Encratite nominantur.

10. Ophitae a colubro nominati sunt. Coluber enim Graece ὄφις dicitur. Colunt enim serpentem, dicentes ipsum in paradysum induxisse virtutis cognitionem.

11. Valentiniani a Valentino quodam Platonicae sectatore vocati, qui... id est saecula quaedam in originem Dei Creatoris induxit: Christum quoque de Virgine nihil corporis assumpsisse, sed per eam quasi per fistulam transisse asseruit.

15., 16. Cainani proinde sic appellati, quoniam Cain adorant.

Sethiani nomen acceperunt a filio Adam, qui vocatus est Seth, dicentes eundem esse Christum.

17. Melchisedechiani vocati pro eo quod Melchisedech sacerdotem Dei, non hominem fuisse, sed virtutem Dei esse arbitrantur.

18. Angelici vocati, quia Angelos colunt.

19. Apostolici hoc sibi nomen, ideo praesumpserunt, quod nihil possidentes proprium, nequaquam recipiant eos qui aliquid in hoc mundo utuntur.

20. Cerdoniani a Cerdone quodam nominati, qui duo contraria principia asseruit.

21. Marcionistae a Marcione stoico philosopho appellati, qui, Cerdonis dogma secutus, alterum bonum, alterum justum Deum asseruit, tanquam duo principia creationis et bonitatis.

22. Artotyritae ab oblatione vocati. Panem enim et caseum offerent, dicentes primis hominibus oblationem a fructibus terrae et a fructibus ovium fuisse celebratam.

23. Aquarii appellati ea, quod aquam solam offerunt in calice sacramenti.

24. Severiani a Severo exorti, vinum non bibunt, Vetus Testamentum et resurrectionem non recipiunt.

25. Tatiani a Tatiano quodam vocati, qui et Encratitae dicti, quia carnes abominantur.

Alogii Verbum Deum non credunt, unde sine nomine vocantur, Apocalypsin, et Evangelium respuentes Ioannis.

Catafrigi adventum Spiritus Sancti non in apostolis, sed in se traditum asserunt.

Cataroe poenitentibus veniam negant, de suis mentis gloriantes. Viduas vero si nupserint, tanquam adulteras damnant.

Pauliani non semper esse Christum sed de Maria dicunt sumpsisse exordium.

Hermogeniani in elementis confidunt.

Manichaei duas substantias et naturas introducunt, nimirum ut proleibatis audisti, bonam et malam, et animas ex Deo, quasi ex fonte manare asserunt: Testamentum Vetus respuunt, Novum ex parte recipiunt.

Antropomorphitae humana membra Deum habere contendunt, cum praecipue incorporeus sit credendus, ignorantes vocem dicentis: Deus Spiritus est.

Eraclitae solos monachos recipiunt, regna coelorum parvulos habere non credunt.

Novatiani baptizatos rebaptizans, ut plerumque apud nos contigit, Apostatas reverentes recusantque suscipere.

26. Alogii vocantur tanquam sine verbo; λόγος enim Graece verbum dicitur. Deum enim Verbum non credunt, respuentes Ioannis Evangelium et Apocalypsin.

27. Cataphrygi . . . hi adventum Spiritus Sancti non in apostolis, sed in se traditum asserunt.

28. Cathari propter munditiam ita se nominaverunt. Gloriantes enim de suis meritis negant poenitentibus veniam peccatorum: viduas si nupserint, tanquam adulteras damnant: mundiorem se caeteris praedicant . . . quam mundus vocarent.

29. Pauliani a Paulo Samosateno exorti sunt, qui dicit non semper fuisse Christum, sed a Maria sumpsisse initium.

30. Hermogeniani ab Hermogene quodam vocati, qui materiam non natam introducens, Deo non nato eam comparavit, matremque elementorum et eam asseruit; quos Apostolus improbat, elementis servientes.

31. Manichaei a quodam Persa exiterunt, qui vocatus est Manes. Hic duas naturas et substantias introduxit, id est bonam et malam, et animas ex Deo, quasi ex aliquo fonte manare asseruit. Testamentum Vetus respuunt, Novum ex parte recipiunt.

32. Antropomorphitae, Deum habere humana membra quae in divinis libris scripta sunt, arbitrantur, ignorantes vocem Domini, qui ait: Spiritus est Deus; incorporeus est enim, nec membris distinguitur, nec corporis mole censetur.

33. Hierarchitae ab Hierarcha auctore exorti, monachos tantum recipiunt, conjugia respuunt, regna coelorum parvulos habere non credunt.

Novatiani . . . haeresim instituit, nolens apostatas suscipere, et rebaptizans baptizatos.

Oriemani dicunt, quod filius non possit videre Patrem, neque Spiritus Sanctus Filium. Animas quoque in mundi principio peccasse et pro diversitate peccatorum a coelis usque ad terras, diversa corpora, quasi vincula meruisse, eaque causa factum mundum fuisse.

B. 21.

Noetani dicunt Christum eundem esse Patrem, et Spiritum Sanctum, ipsamque Trinitatem in officiorum nominibus non personis accipiunt, unde et Patripassiani vocantur, quia Patrem passum dicunt.

B. 21.

Sabelliani unam personam Patris, et, Filii, et Spiritus Sancti adstruunt.

Ariani coeternum Dei Filium non intelligentes, diversas in Trinitate substantias affirmarunt contra illud, quod singularissimus Dei Unigenitus loquitur: Ego et Pater unum sumus.

B. 22.

Macedoniani Deum esse a Spiritum Sanctum vetant.

40. Origeniani ab Origene auctore exorti sunt, dicentes, quod non possit filius videre Patrem, nec Spiritus Sanctus Filium. Animas quoque in mundi principio dicunt peccasse, et, pro diversitate peccatorum a coelis usque ad terras diversa corpora, quasi vincula, meruisse, causa factum fuisse mundum.

41. Noetani a quodam Noeto, qui dicebat Christum eundem esse, et Patrem, et Spiritum Sanctum; ipsamque trinitatem in officiorum nominibus non in personis accipiunt. Unde et Patripassiani vocantur, quia Patrem passum dicunt.

42. Sabelliani . . . Hi unam personam Patris, et Filii, et Spiritus Sancti astruunt.

43. Ariani ab Ario Alexandrino presbytero orti sunt, qui coeternum Patri Filium non agnoscens, diversas in Trinitate substantias asseruit, contra illud quod ait Dominus: Ego et Pater unum Sumus.

44. Macedoniani a Macedonio Constantinopolitano episcopo dicti sunt, negantes Deum esse Spiritum sanctum.

A Deliberatio-ban az eretnekeknek két felsorolását találjuk egymás mellett. Az elsöben minden magyarázat nélkül 29 haeresis van felemlítve, a másodikban Szent Gellért megmagyarázza, hogy az előbb felsorolt haeresisek milyen tanokat vallottak és miben tértek el az egyház tanításától. E két felsorolásban is vannak némi eltérések. Míg az elsöben csak 29 eretnekséget sorol fel, a másodikban már 32-t. Az előbbiek mellé beveszi még a Cerinthiani, Severiani, Cathari, Noetani haeresiseket, a Menandriani-kat azonban kihagyja. A felsorolásban az *Etymologiarum VIII.* könyvének V. fejezetében foglalt haeresis-listát követi, ahol Izidor Augustinus (*De haeresibus*) alapján, de Tertullianus és Eusebius idevágó munkáit is szem előtt tartva, először felsorolja a zsidó haeresiseket, azután a keresztények közül 68-at. Szent Gellért a sorrendet általában mindenütt megtartja kisebb kihagyásokkal (így kimaradnak pl. a nazarei, apellitae, archontiaci, stb.); csak néhányánál veszi át az egész szöveget, a legtöbbször csupán a leglényegesebb jellemző vonást, de azt betűről-betűre.

A „cainani“ és „sethiani“ haeresiseket összezavarja. Rendszerint az alapítók nevét is mellőzi, s kihagyja az előforduló görög etimológiai magyarázatokat is, egy-kettő kivételével. A legtöbb eltérés a nevek írásában van, ami lehet a kézirat, vagy a másoló hibája.

A szövegek alapján kétségtelen, hogy Szent Gellért az *Etymologiarum*-ból idéz. Ezt azonban Batthyány mint másutt, itt sem ismerte fel, s azért azt a megállapítást teszi, hogy Gellért Epiphaniusnak az eretnekekről szóló nagy munkája alapján dolgozta ki a haeresisekről szóló részt.¹ Batthyány tévedését Manitius is átveszi;² csodálkozik ugyan, hogy Epiphaniusnak ez a munkája Gellért korában latin fordításban meglehetett, de éppen a *Deliberatio* alapján tartja ezt valószínűnek. Ivánka Endre — mivel ebből a korból Epiphanius latin fordításáról nem tudunk —, éppen Manitius nagy tekintélyére támaszkodva, felteszi, hogy Szent Gellért görög eredetiből idéz.³ A fenti szöveg összehasonlításából azonban világos, hogy sem Epiphanius görög munkáját, sem annak latin fordítását nem használta, hanem Sevillai Izidor haeresis-listáját.

6. Drágakövek.

Szent Gellért részletesen foglalkozik a drágakövek misztikus magyarázatával. Külön-külön háromféle magyarázatot fűz minden általa felsorolt drágakőhöz. Először leírja az egyes drágakövek természetrajzi megjelenési formáját, aztán pedig mindegyiknek kidolgozza a misztikus jelentését; a harmadik csak szimbolikus értelmű. Az első magyarázatban a drágakövekre vonatkozó természetrajzi leírást közvetve vagy közvetlenül az *Etymologiarum*-ból veszi, mint az az alábbi szövegek egymás mellé állításából kiviláglik.

B. 174.

Primus itaque lapis Jaspis est, et ipse totus viridis describitur. Perhuc ille intelligendus est, qui lapis de monte precibus, sine manibus in Daniele dicitur, et sic viridis intelligendus, idest nunquam senescens, ut per Ioan-nem describitur. In principio erat Verbum etc. Sic viridatis ista admittenda.

Etym. XVI. c. VII. 8.

Jaspis de Graeco in Latinum viridis gemma interpretatur.

¹ B. 17. és köv.

² „Die dreissig Arten von Häresien . . . stammen vielleicht aus einer lateinischen Übersetzung des Panarion von Epiphanius.“ Manitius i. m. II. 74. s. köv. l.

³ Ivánka: Szent Gellért görög műveltségének problémája, 19. l.

Secundus Zaphyrus aerej, id est flavi coloris, per quam Christus intelligitur, qui humanatione flavus factus est, et solita virtute fretus aurum, et argentum, aes, ferrum, et testam comminuit.

Tertius Chalcedonius, qui pallentis lucernae colorem habere demonstratur, per quem ille intelligitur, qui cum verus sol esset, ex divinitate, quasi pallida lucerna voluit videri in passione dum dixit: tristis est anima mea usque ad mortem, et inclinato capite tradidit spiritum.

Quartus smaragdus, nimiae viriditatis, qui in locis desertis Scythiae, ubi sunt gryphes, quos contra arimaspi unum habentes oculum bella committunt, nascitur, ut lapidem possint accipere. In quo nimirum ille admittendus, qui tantae viriditatis a Psalmista esse perhibetur, omnia quaecunque voluit Dominus fecit in coelo, et in terra, in mari, et in omnibus abyssis, qui tunc in regionibus desertis schytiae nascitur, quando in humanis mentibus ab actibus nequam alienatis infunduntur, et inhabitare dignatur, ubi arimaspi unum habentes oculum, id est illi, qui non aspiciunt temporalia, sed aeterna, contra gryphes, nimirum occulta daemonium temperamenta, spiritualia luctamina dirigunt, ut lapidem accipiant nimirum Christum possideant. Denique in uno oculo vulneratus legitur in Canticeis. Vulnerasti cor meum soror mea sponsa, vulnerasti cor meum in uno oculorum tuorum, et in uno crine colli tui. Unum oculum dicit intentionem ad deum semper factam, et desiderium, quo Christum sequitur Ecclesia. Unum erinem, illum populum gentilem, quem Christus tantum dilexit, ut pro illo moreretur in ligno crucis. Unde Arimaspi unum oculum habentes praeliantes contra gryphes pro lapide smaragdo illos indubitan-

c. IX. 2.

Saphirus caeruleus est cum purpura, habens pulveres aureos sparsos, apud Medos optimus, nusquam tamen perlucidus.

c. XIV. 5.

Calchedonia hoc quod et Lychnites facere dicitur (etc.)

c. VII. 1.

Omnium gemmarum virentium Smaragdus principatum habet, cui veteres tertiam post margaritas et uniones tribuunt dignitatem.

Smaragdus a nimia viriditate vocatur.

ter significare videntur, qui pro desiderio Christi cuncta despiciant temporalia, et insurgentibus daemonum tentamentis omni resistunt conamine.

Quintus Sardonix qui ex onice, et sardio componitur, qui etiam unius generis sit, trium colorum est: nigri, candidi, et rubri, per quem admittitur splendidissime Filius, qui ex nostra mortalitate niger, ex Deitate autem splendidus, et ex passione rufus fuit. Cui dicitur: quare ergo rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Respondens vero ait: torcular calcavi solus, et de gentibus non fuit vir mecum. Huius vero lapidis multa sunt genera, id est omnium virtutum insignia in Christo redundant, et sancti gratia facti sunt sibi generationes sempiternae.

Sextus Sardius, qui consanguinei coloris narratur, in quo significatur Christus, qui pro amore Ecclesiae amictum suum in sanguine velavit, et dicit ad coelestium multitudinem: Et aspersionem est sanguis eorum super vestimenta, et omnia indumenta mea inquinavi. Vestimenta Christi essentialiones mysteria, quae perhibentur sanguine aspersa. Indumenta vero inquinata, membra sua variis inrisionibus ab Judaeis insultata. Possunt et aliter speciabiliter dici, sed hora non patitur, et nos ad alia festinamus.

Septimus Chrysolitus, qui quasi aurum refulgens videtur emittere scintillas ardentes, per quem omnipotens Christus intelligitur, qui aurum in eloquiis guratur, et omnia bona ab ipso procedunt.

Octavus est Berillus, qui duos colores habet, viridem, et pallentem, per quem demonstratur ille, qui ex forma Dei viridis, id est, robustissimus mansit, et ex forma hominis pallidus, id est mortalis est factus.

c. VIII. 4.

Sardonix ex duorum nominum societate vocata est. Est enim onychis candore, et Sardo. Constat autem tribus coloribus, subterius nigro, medio candida, superius mineo.

c. VIII. 2.

Sardius dicta, eo quod primum reperta sit a Sardibus, haec rubrum habet colorem marmoribus praestans, sed inter gemmas vilissima.

c. XV. 2.

Chrysolithus auro similis est marini coloris similitudine.

c. VII. 5.

Berillus in India gignitur, gentis suae nomen habens, viriditate similis smaragdo, sed cum pallore. Politur autem ab Indis in sexangulos formas.

Nonus Topazius, qui omnium lapidum colores manifestatur habere, per quem nihilominus Dei Filius nobiliter demonstratur, ad quem omnes Sanctorum referentur virtutes, a quo quidem descendunt. Omnia enim per ipsum.

Decimus Crisopassus, qui aurei et viridis coloris dicitur, per quem demonstratur Christus Deus noster omnipotens, qui aureus est, et ex natura sua viridis ex nostra, atque ex utraque Dei Sapientia est, et virtus, et ex his eorum ad suum honorem inradiat mundum, nimirum sapientia et virtute, quo per sapientiam vera discernat, et per virtutem justa operetur.

Undecimus Hyacinthus, qui similis est aquae superfusae radio solis, per quem Incarnatio Christi intelligitur, quae radio Divinitatis tota splendida facta est. Et legitur: quia resplenduit facies ejus sicut sol.

Duodecimus Amethystus, qui totus purpureus dicitur, qui significat dominum nostrum Jesum Christum in crucis fastigio interceptum.

Nemcsak a természetrajzi magyarázatot közöltük, hanem Szent Gellért egész misztikus magyarázatát, mert ez egyrészt mutatja módszerét, forrásidézését, másrészt eredeti elgondolását. A jáspisnál az Izidortól való átvétel nem szószerinti, de a róla mondott megállapítás csak az önálló szövegezésben tér el. Etimológiai jelentésének magyarázata elmarad. A zafírnál az átvétel nem mutatható ki könnyen, ámbar valószínű, hogy gondolat-társítás révén „pulveres aureos sparsos“ból lett a „flavi coloris“ és a misztikus magyarázat „qui humanatione flavus factus est“. A „humanatio“ szó, amint Ibrányi és Ivánka tanulmányai alapján megállapítható,¹ Dionysios Areopagita hatására mutat. A calcedon magyarázata Izidornál nincs meg. Ez azt bizonyítja, hogy Szent Gellért a drágakövek magyarázatánál nemcsak Izidor, hanem mások munkáját is szem előtt tartotta, főképpen pedig valamilyen drágakövekről szóló bibliai kommentárt; erre utalnak a második magyarázathoz bevezetésképen használt szavak: „ut volunt

c. VII. 9.

Topazion ex virenti genere est, omnique colore resplendens, inventa primus in Arabiae insula etc.

c. VII. 7.

Crysoprasius Indicus est, colore porri succum referens, aureis intervenientibus guttis, unde et nomen accepit.

c. IX. 3.

Hyacinthus ex nominis sui flore vocatur. Hic in Aethiopia invenitur, caeruleum colorem habens, etc.

c. IX. 1.

Inter purpureas gemmas principatum Amethystus Indicus tenet. Amethystus purpureus est permisto violaceo colore, et quasi rosae nitore leniter quasdam flamulas fulgens etc.

¹ Ibrányi i. m. 528. l., Ivánka i. m. 16. l.

Doctissimi“. A smaragd leírásában a „nimiae viriditatis“ és a „nimia viriditate“ közös eredetre vall. Az arimaspok és a griffek harcának elbeszélése szintén bizonyíték arra, hogy itt egy másik forrásmunkát is használt. Téves azonban, amit Karácsonyi a griffek és az arimaspok harcának a leírásából állapít meg,¹ hogy Szent Gellért Plinius nagy természetrajzi munkáját olvasta. A griffek mondája az egész középkorban el volt terjedve és a legtöbb drágakövekről szóló magyarázatban előfordul. Érdekesen mutatja Szent Gellért gondolatársítását az a tény, hogy az arimaspok egy szeméről eszébe jut az Énekek Éneke, melyben (IV. 9.) szintén szó van a szemről s anélkül, hogy az előbb megkezdett magyarázatot befejezte volna, rátér ennek a magyarázatára. A sardonix leírása izidori eredetre vall, etimológiai jelentése azonban elmarad. Kisebbséget, hogy „mineus“ helyett annak synonymája „rufus“ kerül a szövegbe. A sardiusról szóló rész izidori eredete valószínű, ámbar természetrajzi leírása oly rövid, hogy pontos megállapítást ezen az alapon nem tehetünk. „Haec rubrum habet colorem“ önálló megfogalmazásban „Qui consanguinei coloris narratur“ lesz. Az „essentiationes mysterias“ kifejezés dionysiusi hatásra vall. A befejező sorokból látszik, hogy Szent Gellértnek a sardiusra vonatkozólag egy másik magyarázat is eszébe jutott, fontolgatta, hogy azt le is írja, végül azonban „hora non patitur“ megjegyzéssel átsiklik fölötte. A chrysolitról szóló rész valószínűleg izidori eredetű, de egyéni megfogalmazásban. Ugyanez állapítható meg a bejullusról is, melyben „viriditate similis smaragdo, sed cum pallore“-ból egyéni megfogalmazásban „qui duos colores habet, viridem et pallentem“ lesz. A topáznál is egyéni megfogalmazást látunk „Omnique colore resplendens“ — „qui omnium lapidum colores manifestatur habere“. A chrysopras leírása látszólag nem az Etymologiarum-ból való, mert Szent Gellért arany és zöld színűnek írja, ott pedig csak aranyszínű. Ez az eltérés azonban látszólagos csupán, mert Izidor a drágaköveket színük szerint csoportosítja, s mindenik csoport élén a jellemző szín áll, így a chrysopras csoportjánál a zöld. A jácintnál mintha ismét eltérés lenne, de ez valójában csak annyi, hogy a „caeruleum colorem habens“ meghatározást Szent Gellért még színesebbé akarja tenni és azt mondja: „qui similis est aquae superfusae radio solis“, mintegy kibővítve az Izidor meghatározásával kapott képet. Az ametiszt Izidornál a bíborszínű drágakövek fő képviselője: „inter purpureas gemmas principatum tenet“. Ezt röviden így adja vissza: „qui totus purpureus dicitur.“

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy Gellért a drágakövek természetrajzi leírásában is főként Izidort követi. Módszere az, hogy először veszi a drágakő természetrajzi megjelenését s aztán hozzáfűzi mindazt, amit elképzelése szerint a természetrajzi leírás alapján a drágakő teológiai szempontból jelképezhet. A drágakövek leírásánál a forrás azonban nem kizárólag az Etymologiarum. Ezt bizonyítják azok az eltérések, amelyeket a

¹ Karácsonyi i. m. 132. l.

szövegösszehasonlításból megállapítottunk. Az átvétel nem szó szerinti, csupán a színekre korlátozódik, a nevek etimológiai magyarázata, valamint a drágakövek találási helye minden esetben elmarad. Amint már kifejtettük, az arimaspok és griffek harcának felemlítéséből nem kell arra következtetni, hogy Szent Gellért Plinius természetrajzi munkáját ismerte, mert ez a monda megtalálható minden drágakőről szóló magyarázatban. Plinius csak közvetett forrás, amennyiben ismert tény, hogy Izidor a drágakövek ismertetésében főleg őt követi.

Mint említettük, Szent Gellért a drágakövekről háromféle magyarázatot ad, s azoknak mindháromban más és más a jelentésük. Vajjon miért tartja olyan fontosnak a drágaköveket, hogy három ismertetést is ad róluk? Ezeknek a kérdéseknek vizsgálata bizonyos forrásokhoz vezet el minket és rámutat a misztikus magyarázat módszerére és forrásaira.

A drágakövekről szóló magyarázatok különösen a Szentírás három részével kapcsolatban fejlődtek ki. Az első (Exodus XVI. 16—22.) szerint a drágakövek „a hősen“, a mellre való táblácska díszítésére szolgálnak, melyet a főpap a vállruhához, az efod-hoz erősített aranykarikák és aranyláncocskák segítségével. E táblácska arannyal átszőtt piros, fehér, kék és vörös bíborfonalból készült. Első oldalán négy sorban hármásával voltak befoglalva a drágakövek. Az első sorban sardius, topáz és smaragd, a másodikban karbunkulus, zafír és gyémánt, a harmadikban jácint, agát és ametiszt, a negyedikben chrysolit, onix és jaspis. Mindezek aranyboglárókba voltak belefoglalva és Izrael 12 törzsét jelképezték.¹

A második fontosabb hely (Ezékiel XXVIII. 12.) azt mondja, hogy Isten szavának küldésére a próféta felemelte szavát Tirus felfüvalkodott királya ellen s azt mondta róla, hogy rakva volt mindenféle drágakövekkel: karniollal, topázzal és jaspissal, tarsiškóval és onixszal, berillel, zafírral, gránáttal és smaraggdal.

A harmadik hely, melynek alapján Szent Gellért is kidolgozza a 12 drágakő értelmét, a Jelenések Könyve XXI. 19—20. Itt János a mennyei Jeruzsálem kapuáról azt mondja, hogy „ékesítve valának mindenféle drágakövekkel. Az első alap jaspis, a második zafír, a harmadik calcedon, a negyedik smaragd, az ötödik sardonix, a hatodik sardius, a hetedik chrysolit, a nyolcadik berill, a kilencedik topáz, a tizedik chrysopras, a tizenegyedik jácint, a tizenkettedik ametiszt“.

A Bibliában máshol is, főleg Ézsaiás prófétánál, gyakran előfordulnak a drágakövek, de a középkori írásmagyarázatok főleg az itt felsorolt helyekre vonatkoztak.

Mi az oka annak, hogy ezekhez a drágakövekhez a legkülönb-féle magyarázatokat, jelképeket, szimbólumokat, titkos jelentéseket íúzi? Hogy ezt megérthessük, vessünk rövid pillantást az allegorikus, misztikus magyarázatmód kialakulására.

¹ Czeglédi Sándor: Bibliai régiségtudomány (Tahitótfalu 1928), 42. l.

Az allegória tulajdonképpen a metaforáknak sorozata és eredetileg talán a gondolkodni kezdő emberiség Istenkeresése volt, amikor bizonyos szavakhoz, tárgyakhoz mélyebb jelentést keresett s azoknak új értelmet adott. Hitte ugyanis, hogy a látszólagosan érthető szavak mögött az élet titokzatos valósága rejlik és a szavakban ezt a titokzatos értelmet kereste. Ezt különösen szent irataira alkalmazta, de megtaláljuk nemcsak a különböző népek szent iratainak magyarázatában, hanem a görög-római klasszikusoknál is. Ismeretes, hogy Anaxagoras Homeros költészetét teljesen erkölcsi alapon magyarázta. Tanítványa Lampsacai Metrodorus mesterét követve a homerosi neveknek természettudományi magyarázatot adott. Szerinte Demeter a májat, Dionysos a lépet, Apollo az epét, Hector a Holdat, Achilles a Napot stb. jelentette. Platon ellenezte az ilyen magyarázatokat, de a sztoikusok nagy szeretettel foglalkoztak velük, közülük különösen Chrysispos, akiről Szent Gellért is megemlékezik. Cornutus *Theologiae Graecae compendium*-a nagyszerűen mutatja azokat a tétovgő ellenmondásokat, melyekkel a különböző szerzők a homerosi költeményeket magyarázták, bennük a vallást és a mitológiát. A stoicizmus a Krisztus előtti és utáni első században a judaizmusba is útát talált; ennek egyik főképviseelője Philo az allegorikus magyarázatnak győzelmes harcosa lett. Előtte is voltak, főleg az alexandriai biblíamagyarázók között, akik az allegorikus módszert az Ótestamentumra alkalmazták, de Philo csaknem kizárólag ezt használja. Nála a szimbolikus jelentés a szent szöveg lelke, míg a betűszerinti csak a teste. Philótól származik például az a magyarázat is, melyre Szent Gellért is utal, hogy a paradicsomkert négy folyója a négy főerényt jelentette. A Philo által kezdeményezett allegorikus magyarázat utat talál a kereszténységbe is. Részben az ő hatása alatt áll Origenes, aki a Szent Gellértnél is megtalálható három értelmet tulajdonítja a Szentírásnak; a magyarázatok célja szerinte az, hogy ezt a hármas értelmet megvilágítsák. Az első a „somatikos“, a második a „psychikos“, a harmadik a „pneumatikos nomos“.

Origenesszel a misztikus magyarázati mód teljes díszével és homályosságával bevonul a kereszténységbe és az alexandriai iskolának lesz főerőssége. Az antiochiai iskola küzd e magyarázati mód ellen, de nem sok sikerrel. A kereszténységben elsősorban keleten terjed el, a gyakorlatiasságot kereső római világszemlélet sok ideig ellenáll, de végül azért nyugaton is győzedelmeskedik. Nyugatra Szent Jeromos biblíamagyarázataival kerül el; Szent Ágoston elősegíti térhódítását azzal, hogy a Szent Gellért által idézett donatista Tychonius hét szabályát elfogadja és helyes magyarázati módnak ismeri el.¹ Tychonius szabályait Cassiodorus is átveszi s ezzel elősegíti azok gyors elterjedését és alkal-

¹ Augustinus: *De doctrina Christiana*. (Migne: Pat. lat. 34. k. 81—90. l.)

mazását.¹ Eucherius, akit Szent Gellért saját bevallása szerint olvasott², már az egyes allegóriák sívár, szótárszerű magyarázatát adja. Így lesz aztán a jég: durities peccatorum, a szelek: animae sanctorum, a rózsák: martyres a rubore sanguinis, az árnyék: protectio divina stb.

Ilyen hatások alatt kialakul a misztikus magyarázatmód a maga teljességében, mellette azonban még a betűszerinti és erkölcsi magyarázatot is használják és a Szentírást e három egybekapcsolásával értelmezik. Ennek alapján születik meg a jól ismert emlékeztető vers:

Littera gesta docet, quid credas allegoria.

Moralis quid agas, quo tendas analogia³.

Az örökkévalóságot, Istent kereső, az univerzumba beolvadni akaró középkori lélek nem elégszik meg a szavak egyszerű jelentésével, keresi bennük azt, amit a mulandóságnak alá nem vetett isteni juttat kifejezésre.⁴ Azért a titkok keresésébe soha bele nem fárad. Nem unalmas észmunka ez, hanem a hit megvilágosodása, újabb és újabb hit-ablakok kinyitása, melyeken keresztül csodálni lehet az Istenség örökkévaló fenségét. Ezért különböző helyről gyűjtik össze ismereteiket, de saját hitükön keresztül szűrnek meg, s ha mások szavaival is, mégis, mint sajátjukat, fejezik ki. Szent Gellért számára is a drágakövekről adott magyarázat, s az a szinte kínos igyekezet, mellyel minden oldalról meg akarja világítani azok értelmét, nem üres szóhüvelyezés, hanem hitének újabb és újabb fellobbanása, a Szentírásban rejlő isteni kinyilatkoztatásnak mélyebb megértése.

Honnan vette Gellért a drágakövek misztikus magyarázatát? Amint láttuk, a természetrajzi leírást közvetve vagy közvetlenül Izidortól vette át, a misztikus magyarázat azonban nem származhatik tőle, mert ő a gemmák misztikus értelmezésével még nem foglalkozott.

A drágakövek magyarázata a középkorban általánosan el volt terjedve. A természetrajzi leírásban főleg Izidorra támaszkodtak, vagy még inkább az ő forrására, Pliniusra, akiből a középkori természettudomány általában nagymértékben táplálkozik. C. Plinius Secundus a drágakövekkel Historia naturalis-ának 37. könyvében foglalkozik: leírja az egyes drágakövek megjelenési formáját, találási helyét, különböző fajtáit s leírását egy-egy hozzájuk kapcsolódó történettel fűszerezi. Az egyházatyák közül Epiphanius dolgozza fel először behatóan, az Exodus alapján, természetrajzi és írásmagyarázati szempontból a drágaköveket, de még nem fűz hozzájuk különösebb szimbolikus értelmet. Misz-

¹ Institutiones divinarum et saecularium litterarum. De sex modis intelligentiae (Migne: Pat. lat. 70. k. 1122—1123. l.).

² B. 63.

³ J. Geffcken: Allegory and allegorical interpretation. Encyclopaedia of Religion and Ethics (Edinburgh 1908), I. k. 327—331. l.

⁴ Ph. H. Wicksteed: The religion of time and the religion of eternity (London 1932), 8—21. l.

tikus jelentésükről csak annyit mond: „Haec sunt duodecim gemmae, unicuique tribui Israelis respondentes“. A drágakövekről készített feldolgozása két versióban maradt fenn. Az egyik az „antiqua“, a másik a „De duodecim gemmis liber“.¹

Utána Szent Jeromos foglalkozik a drágakövekkel, de részletes magyarázatot nem ad róluk. Téves Karácsonyinak az az állítása, hogy Szent Gellért is Szent Jeromos „Commentarii in Ezechielem Prophetam“ c. munkája alapján dolgozza ki a tizenkét drágakő jelentését.² Szent Jeromos e kommentárjában felsorol ugyan Ezékiel (28. r.) alapján kilenc drágakövet, de Pliniushoz és Epiphaniushoz utalja az olvasót s megvallja, hogy erre vonatkozólag ő is Epiphanius könyvét olvasta.³

Az első, aki a tizenkét drágakövet Szent Gellérthez hasonlóan dolgozta fel, a híres jarrowi szerzetes: Beda Venerabilis. Mind az Exodus-ban, mind az Apocalipsis-ban említett drágakövek jelentését megmagyarázza. Az Exodus 28 részéről készített magyarázata csaknem teljes egészében bekerült a Glossa ordinariába is. Fontosabb a mi szempontunkból az „Explanatio Apocalipseos“-ban⁴ adott magyarázata. A későbbi magyarázatok közvetve vagy közvetlenül mind rá vezethetők vissza, ő dolgozza ki legalaposabban a drágakövek misztikus értelmét. Magyarázatának újszerűségét maga is érzi és befejező szavaiban, ha burkoltan is, utal erre.⁵ Először az egyes drágakövek természetrajzi leírását adja, azután megmagyarázza titkos jelentésüket, s miután így valamennyit megtárgyalta, rövid összefoglalás formájában megegyezően összegezi misztikus értelmüket.

Beda magyarázatát követi Alcuin az Apokalipsishoz írott kommentárjában és Hrabanus Maurus, aki „De universo“ c. nagy enciklopédikus munkájában foglalkozik a drágakövekkel.⁶ Hrabanus Maurus először elmondja, hogy miért nevezik őket drágaköveknek: mert „chare valent, sive ut a vilibus discerni possint, seu quod rari sint“.⁷ Azután röviden megmagyarázza a Biblia más helyein megemlített drágaköveket. Így az Ezékielnél (XXVIII. rész) felsoroltakról azt mondja, hogy bennük „novem ordines angelorum exprimuntur“, az Apokalipsisban levők pedig a „constructio spiritualis civitatis“-t jelentik. Ezután csaknem

¹ Ld. Migne: Pat. gr. 43 k. tom. 3.

² Karácsonyi i. m. 210. l.

³ „Super quibus et vir Sanctus Epiphanius episcopus proprium volumen mihi praesens tradidit“. Migne: Pat. lat. 25. k. 271. l.

⁴ Migne: Pat. lat. 93 k. 197—203. l.

⁵ „Quantum vero ad ipsam rei profunditatem pertinet, videor mihi perpauca et haec breviter strictimque dixisse. Lectorem simplex obsecro, ut, si recto me tramite viderit, agat Deo gratias: sin vero secus quam volebam evenisse deprehenderit, errori meo veniam mecum a Domino deprecatur.“ I. m. 203. l.

⁶ Migne: Pat. lat. 111. k. 464—471. l.

⁷ V. ö. Izidor meghatározásával: „Pretiosi lapides ideo dicti sunt, quia chare valent, sive ut a vilibus discerni possint, seu quod rari sint“. Etymologiarum l. XVI. c. VI. 4.

mindenben Bedát követve felsorolja a 12 drágakő jelentését. Egyik-másikhoz bővebb magyarázatot fűz, de a misztikus értelmezésben szóról-szóra megegyezik Beda szövegével. A végén rövid összefoglalást ad, majd áttér az Exodus XXVIII.-ban felsorolt, hármásával a főpap ruháját díszítő drágakövek synopsis-szerű magyarázatára.

Hrabanus Maurus kortársa és tanulóútársa Haymo halberstadti püspök „Expositio in Apocalypsin“ c. kommentárjában¹ Beda alapján, de eredeti elgondolással szintén foglalkozik a drágakövek magyarázatával. Az egyes gemmákhoz azonban sokkal rövidebb misztikus értelmezést ad és a végső összefoglalás is elhagyja.

A Walfried Strabo neve alatt ismert Glossa ordinaria az Apokalipsishoz írt magyarázatokban felsorolja a drágaköveket.² Feltesszük, hogy Szent Gellért ismerte a Glossát és abból több helyen idéz is. Amikor annyi szerzőről tesz említést a Deliberatio-ban, mintha azok munkáit mind olvasta volna, lehet, hogy nagy részüket a Glossából vette át. A glossákban ugyanis az egyes szentirási helyekhez oda van iktatva a különböző egyházatyák magyarázata nevük megemlítésével. Azonban a drágakövek esetében Szent Gellért valószínűleg nem használta a Glossát, mert ebben a griffek és arimaspok harca nincsen meg, két drágakőnek: a topáz-nak és a chrysoprasnak a magyarázata kimaradt, az összefoglalás is hiányzik.

A drágakövek magyarázata a Szent Gellért utáni időkben is megvan. Így Hugo a S. Victore a „De bestiis et aliis liber“ c. könyvének³ drágakő-felsorolása bizonyosság arra, hogy a későbbi magyarázatok sem hoztak végeredményben semmi újat, Beda alapján fejtik ki a kövek szimbolikus értelmét.

E felsorolásból nyilvánvaló, hogy a drágakövek misztikus magyarázata az egész középkorban általánosan el volt terjedve. Minden kommentár, amely az Apokalipsisszel foglalkozik, nem különben más tudományos munkák is (pl. Hrabanus De universo-ja, Hugo a S. Victore De bestiis et aliis-a) ismertetik a drágakövek természetrajzi alakját, színét, hogy azután titkos jelentésükkel foglalkozhassanak. Általában az összes magyarázatok Bedához vezethetők vissza, mégis két fajtájukat különböztethetjük meg. Az egyik először hosszan feltárja minden egyes drágakő különleges jelentését, vagy jelentéseit, azután, mielőtt a magyarázatot befejezné, még egyszer, rövid synopsis alakjában összegezi az elmondottakat; ilyen pl. Beda és Hrabanus Maurus kommentárja. A másik csoport csupán egy rövidebb-hosszabb magyarázatot ad, de az összefoglalást mindig elmulasztja; ide tartozik a magyarázatok nagy többsége.

Hogyan lehetséges már most, hogy Szent Gellért nemcsak két — ami magában véve is ritka dolog —, hanem egyenesen

¹ Migne: Pat. lat. 117. k. 1204—1208. l.

² Migne: Pat. lat. 114. k. 747—749. l.

³ Migne: Pat. lat. 117. k., 115—119. l.

három magyarázatot fűz a drágakövekhez, s mind a hármat más és más szimbolummal? A drágakő-magyarázatok most említett első csoportjában a végső összefoglalás csupán az előbb hosszsan elmondottaknak rövid kivonata és nem más értelmezése. Ezzel szemben a *Deliberatio*-ban három értelmezést találunk. Szent Gellért ugyanis először önálló, eredeti magyarázatot ad: csupán a gemmák jellegzetes vonásait veszi át Izidortól, de a hozzájuk fűzött misztikus értelmezést maga dolgozza ki. Innen ered fontosság és sajátos volta. Az egész középkorban nem található még egy ehhez hasonló munka, amely ennyire önállóan értelmezné a drágakövek misztikus jelentését. Szent Gellért képzeletének nagy teremtő ereje itt is megnyilatkozik. A drágakövek számára nem jelentik Izrael tizenkét törzsét, nem az apostolokat, a szenteket, hanem azok mellett, de elsősorban Krisztusnak az Istenembernek egy-egy tulajdonságát vagy *aspectus*át.

A jáspis a kezdettől fogva Istennél lévő Igét, a Logost jelenti; a zafir Krisztust; a kalcedon Krisztust, aki istenségénél fogva valódi nap, de szenvedésében halvány fénynek akar látszani; a smaragd Krisztust, aki mindent megtett, amit Isten akart; a sardonix Krisztust, a legfenségesebb fiút, aki a mi érettünk való halálában fekete, istenségében fénylő, szenvedésében piros; a sardius Krisztust jelenti, aki az egyház szeretetéért „velavit amictum suum in sanguine“; a chrysolit a mindenható Krisztust; a berill Krisztus két természetét: az istenit és emberit; a topáz Isten fiát, akihez „omnes virtutes Sanctorum referentur“ és aki által minden létezik; a chrysopras Krisztust, mindenható Istenünket, aki saját természetében fénylő arany, a miénk által zöld; a jácint Krisztus incarnatióját; az ametiszt pedig a megfeszített Krisztust. Így Krisztus tizenkét alakban jelenik meg előttünk, ámbár itt-ott a szétválasztó jellemvonások nem elég határoltak: kissé összefolynak. A misztikus értelmezés mintha a dionysiusi misztikával mutatna rokonságot, amit különösen az ismertetett dionysiusi idézetek sejtetnek.

Az első magyarázat tehát Szent Gellért önálló alkotása, a második és harmadik pedig követi az általánosan elterjedt módszert, mely először bővebben értelmezi az egyes drágaköveket azután pedig ezt az értelmet összegezi. Szent Gellért, úgy látszik, nem akarta, hogy Isingrim csak az ő magyarázatát ismerje meg, hanem a másokét is, a „tudósokét“, azért „ut voluit Doctissimi“ bevezetéssel áttér az általánosan elfogadott magyarázat ismeretetésére.

Most már csak annak a kérdésnek felvetése marad hátra, hogy ennek a második és harmadik magyarázatnak ismertetésében kinek a nyomán halad, milyen művet használ forrásul. Hrabánust követi-e, akit sehol nem említ meg, vagy pedig Bedát, akiről így emlékezik meg: „divinus Sacerdos therropeuta optimus Beda“¹. Mivel csak e kettőnél s talán még Alcuinnál van meg az összegezés, biztosra vehetjük, hogy a drágakövek második magya-

¹ B. 63.

rázatánál Beda „Explanatio Apocalipseos“ c. kommentárját tartotta szem előtt, hiszen maga is említi, hogy ismerte e kommentárt. Azonban, ha a misztikus értelmezést összehasonlítjuk Beda, Hrabanus Maurus, a Glossa ordinaria és Haymo megfelelő szövegével, arra a meggyőződésre jutunk, hogy Bedán kívül Szent Gellért valószínűleg Haymo commentárját is ismerte, bár lehetséges, hogy a két szöveg hasonlóságai és egyezései véletlenek csupán. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy Szent Gellért a drágakövek jelentését a korában elterjedt kommentárokból is ismeri; bizonyítja ezt a hasonló megszövegezés és a hosszabb magyarázathoz fűzött rövidebb összefoglalás.

Ami végül az összefoglalást illeti, meg kell állapítanunk, hogy egyetlen általunk ismert összefoglalással nem mutat rokonságot. Hogy a jáspis miért jelentette a pátriárkákat, a zafir a prófétákat, nem tudjuk. A többi drágakő jelentését, ha nem is ebben a sorrendben és egyeztetésben, ritkán másutt is megtaláljuk. Így pl. Haymonál a zafir a szenteket jelenti, a chrysolit a tudósokat. A legnagyobb valószínűség szerint tehát Szent Gellért az összefoglalást részben hasonló összefoglalások alapján, részben pedig saját elképzelése után dolgozta ki, de az is lehetséges, hogy egy előttünk még ismeretlen forrást idéz.

7. Angyalok.

B. 31.

Omnes namque cognoscimus, quod Angeli Graece, latine nuncii dicantur, propter quod Domini voluntatem populis nunciant. Ideo autem eorum vocabulum officii nomen est, non naturae. Dum mittuntur Angeli nunciantur;

quibus ideo ut docti tradunt, pictorum licentia pennas facit, quo citissimum eorum ubique discursum significet.

B. 233.

Nomina malignorum spirituum funditus ignoratur, quemadmodum et bonorum excepto trium fortium divinitus inspiratis Michael nimirum,

Gabriel
et Raphael

Graeci autem haec, et unum utique Uriel, qui ignis Dei dicitur, quem specialius haeretici invocare dicuntur, et

Etym. VII. c. V.

1. Angeli Graece vocantur, Hebraice dicuntur melachim, Latine vero nuntii interpretantur, ab eo quod Domini voluntatem populis nuntiant.

2. Angelorum autem vocabulum officii nomen est, non naturae; semper enim spiritus sunt, sed cum mittuntur, vocantur angeli.

3. Quibus ideo pictorum licentia pennas facit, ut celerem eorum in cuncta discursum significet . . .

Etym. VII. c. V.

12. Michael

10. Gabriel

11. Raphael

15. Uriel interpretatur ignis Dei.

dominationes, quemadmodum Angeli, et Archangeli, virtutes vero Principatus, ac potestates, et Cherubin, et Seraphim.

B. 47.

In principio creavit Deus coelum. Hoc autem post sui creationem vocatum est firmiter, quo nimirum comprobatur, quod post ruinam malorum Angelorum, hi qui permanserunt, firmitate perpetua stabiliti sunt.

4. Novem autem ordines esse angelorum Sacrae Scripturae testantur, id est, angeli, archangeli, throni, dominationes, virtutes, principatus, potestates, cherubin et seraphim.

Etym. VII. c. V. 31.

Nimirum ostendens, quod post ruinam angelorum malorum, hi qui permanserunt, firmitatem aeternae perseverantiae consecuti sunt.

Ibrányi Ferenc Szent Gellért teológiájáról írva külön foglalkozik az angyalokkal.¹ Nagy tudással választja szét azokat a szálakat, melyek alapján kimutatható, hogy Szent Gellért az angyalokról alkotott felfogásában is két teológiai iránynak a hatása alatt áll. Az egyik Dionysius Areopagita keletről jövő teológiája, a másik Szent Ágostoné. A nyugati középkori teológiának Szent Ágoston vetette meg az alapját; ő az a forrás, melyből sokáig táplálkozik a keresztény egyháztudomány. Azonban téves lenne feltenni, hogy az egyes íróknál található teológiai meghatározások mind közvetlenül Szent Ágostonra mennek vissza. Így ellentétben Ibrányival meg kell állapítanunk, hogy Szent Gellért az angyalokra vonatkozó ismeretek jó részét csak közvetve veszi Szent Ágostontól, közvetlenül azonban itt is Sevillai Izidorra támaszkodik. Így pl., amint a fenti szövegből kitűnik, az angyalok lényegének meghatározása is az *Etymologiarum*-ból való.

Ivánka Endre helyesen állapítja meg,² hogy a magyar tudományosságnak ki kell aknáznia mindazokat az ismereteket, amelyeket a *Deliberatio* nyújt és az azok alapján felvetődött problémákat meg kell oldania. De a megállapításának illusztrálására felhozott példában, úgy hisszük, tévesen következtet Uriel arkangyal említéséből a bogomilizmus hatására. Kimutatja P. Perdizet tanulmánya alapján, hogy Uriel neve csak Kelet közvetítésével kerülhetett bele a *Deliberatio*-ba, hiszen abban az időben Nyugaton nem állt különösebben előtérben. Amint azonban a fenti szöveg mutatja, Izidor felsorolja mind a négy arkangyalt, s Uriel etimológiai magyarázatát is tőle veszi át Szent Gellért. Mindenesetre meglepő, hogy Uriellel kapcsolatban ezt a megállapítást teszi: „quem specialius haeretici invocare dicuntur“. Mint Ivánka megállapítja, Urielt különösképen a bogomilok hívták segítségül és részesítették nagy tiszteletben. Feltehetjük tehát,

¹ I. m. 520. és köv. l.

² Századok 1942, 497. l.

hogy Szent Gellért Izidor nyomán említi Urielt, s eközben jut eszébe s tesz rá célzást, hogy a bogomiloknak errefelé elterjedt szektája Urielt nagy tiszteletben tartja.

Mint az összehasonlításból látható, a két szöveg eltérése csekély. Szent Gellért az angyalok rendjének felsorolásában Izidor sorrendjét nem tartja meg és a „throni“-kat a munka hevében kifelejtí.

8. Rhetorika.

B. 68.

Etenim perfectorum nonnulli trimodum dicendi genus volunt in omnibus habere dictis, utique: humile, medium, et grandiloquium. Denique eminentia dum sunt dicenda, granditer proferenda, parva autem subtiliter, et medioeria temperate.

B. 147.

Ille, qui inter impiissimas Judaeorum rabies de Deo pro eodem ad differendum constitutus erat, non de mortalibus deliberativis non de demonstrativis, non de judicialibus, quae ad Rhetores pertinent.

B. 139—140.

Contemplenda . . . nos . . . expectant . . . quantum hoc quo incomprehensibile comprehenditur, quodque formis cingitur, et a formis non tenetur, cui nec proemium predicatur, nec narratio inscribitur, quamquam narratur, dicique possit non solum proemium, quin etiam Epilogus, quin etiam confirmatio.

Szent Gellért korában a retorika már nagyon lehangyatlott. Az ékesen kidolgozott beszédekre nem volt szükség. A kor nem külső csillogásban akarja kifejezni magát, hanem a lélek szárnyalásában. Szent Gellért is azt mondja: „Nem követtük a zajgó szóonkokat, és a követelő szónoklat-tanárokat, akik csak a szavak szépségét vadásszák és nem a hittitkok erejét“.¹ Hogy mégis foglalkozott retorikával, bizonyítja a fenti szöveg, ahol Izidor alapján a szónoki beszéd részeiről és felosztásáról szól. Az eltérés

Etym. II. c. XVII.

De trimodo dicendi genere. Dicenda sunt quoque submissa leviter, incitata graviter, inflexa moderate. Hoc est enim illud trimodum genus dicendi: humile, medium, grandiloquium. Cum enim magna dicimus, granditer proferenda sunt; cum parva, subtiliter; cum medioerum, temperate.

Etym. II. c. IV.

De tribus generibus causarum. Genera causarum tria sunt: deliberativum, demonstrativum, iudiciale . . .

Etym. II. c. VII.

Partes orationis in rhetorica arte quattuor sunt: exordium, narratio, argumentatio, conclusio.

¹ B. 226.

közte és az *Etymologiarum* megfelelő szövege között mutatja, hogy tudja: az *exordium* más néven *prooemium*, a *conclusio* pedig *epilogus*.

9. Számtan.

B. 43.

Verum ut audisti, sapientiae ejus non est numerus. Numero vero circa nos nummus nomen dedit, et a sui frequentatione vocabulum indidit. Est itaque Deus in numero quasi caput numeri, innumerabiliter vero . . .

Unum semen numeri est non numerus.

Etym. III. c. III.

Numerus autem est multitudo ex unitatibus constituta; nam unum semen numeri esse, non numerum. Numero nummus nomen dedit, et a sui frequentatione vocabulum indidit.

Günther a középkori számtantanításban három korszakot különböztet meg.¹ Az első korszak, mely mintegy éppen Szent Gellért idejéig tart, a „computus kora“, amikor még a római számjeggyel számoltak és az ujjakon való számolásnak is igen fontos szerep jutott. A szorzás ismételt összeadásból állott, a gyakrabban előforduló számok szorzatának eredményét táblázatok tartalmazzák. Az osztás még nehezebb volt. A rendes számtanon kívül idetartozott a Bibliában előforduló számoknak allegorikus magyarázata és az egyházi naptár készítése. A számok allegorikus magyarázata különösképen elterjedt. Hogy miért, Izidor Augustinus (*De civ. Dei. XI. c. 30.*) alapján megmondja. „Ratio numeri contemnenda non est; in multis enim sanctorum Scripturarum locis quantum mysterium habeant elucet. Non enim frustra in laudibus Dei dictum est: Omnia in mensura, et numero et pondere fecisti.“²

A *Deliberatio* megfelelő szövegének izidori eredete szembe- szökő. Szent Gellért szívesen foglalkozott a számok misztikus értelmével. Hogy erre vonatkozólag milyen forrást használt, pontosan nem tudjuk meghatározni, de van Izidornak egy kis műve a számok misztikus értelméről.³ Valószínű, hogy ismerte ezt a könyvet vagy valamely hozzá hasonló munkát. Izidor felsorolja ebben az egyes számok jelentését. Így pl. a 12-es jelenti az apostolokat, a pátriárkákat, a kisebb profétákat, a tizenkét drágakövet, Izrael tizenkét törzsét, a Szent Föld tizenkét kikémlőjét; Illés próféta is tizenkét kőből épített oltárt, stb. A 12-nek Szent Gellértnél is sok jelentése van. Jelenti az ég tizenkét jelét (B. 157.), a tizenkét tanítványt (B. 167.), a tizenkét patriarkát, a tizenkét drágakövet (B. 174.), a tizenkét szelet (B. 284.) stb. Ugyanígy nagy jelentőséget tulajdonít a hetes számnak. Természetesnek is

¹ Günther: *Geschichte des mathematischen Unterrichts im deutschen Mittelalter* (Berlin 1887), 64—127. l.

² *Etym. III. c. IV. 1.*

³ *Liber numerorum qui in Sanctis Scripturis occurrunt. Migne: Pat. lat. 83. k. 179. l.*

vehetjük, hogy misztikus középkori lelke szeretettel csüngött minden olyan tudományon, mely fölötte áll az érzékelhető dolgoknak és az Istentitkot véli a hit útján világossá tenni.

*

A fentiek alapján minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a *Deliberatio* egyik leggyakrabban használt forrása Sevillai Szent Izidor „*Etymologiarum libri XX*“ c. enciklopédikus munkája, a középkori Európának egyik legtöbbet forgatott tudományos könyve. Az egyezések, hasonlóságok oly gyakoriak a két munka között, hogy azt kell hinnünk: az *Etymologiarum* állandóan Gellért keze ügyében volt, minden felőtlő gondolatra belőle idézett. Legtöbbször akkor vette hasznát, amidőn az általa kedvelt írásmagyarázati mód megkívánta. Ennek a misztikus írásmagyarázatnak három ága volt. Először a szent szöveg szó szerinti értelmét, közvetlen jelentését kellett megvizsgálni, másodsor levonni erkölcsi értelmét, harmadszor pedig titkos jelentését adni. Szent Gellért az *Etymologiarum*-ból vett részeket mindig a szó szerinti magyarázat megvilágításához használja. Ha pl. egy drágakőről beszél, Izidor alapján leírja, hogy mi a drágakő természetrajzi tulajdonsága, vagy pedig éppen e tulajdonságok révén rámutat a szövegben rejlő titkos jelentésre, szimbolumra. A csillagokra, égre, földre, szelekre, továbbá a számokra, a nevek etimológikus értelmére vonatkozó idézetek mind ezt a célt szolgálják.

Van azonban számos idézet, melyet Szent Gellért látszólag minden összefüggés nélkül toldt bele a szövegbe, nem fűzve hozzá semmiféle misztikus magyarázatot. Ezek az idézetek nem annyira hittani, mint tudományos jellegűek.¹ Sokszor elítélőleg szól a tudományokról, gúnyosan beszél a „*philosophi mundi*“-ről, mégis szükségesnek tartja felsorolni a világi tudományokat, a filozófia egyes ágait. Karácsonyi ezeket a kitéréseket lobbanékony természetének, fegyelmezetlen észjárásának tulajdonítja.² Mi ezekben a kitérésekben lelki motívumot keresünk. A hit és tudás problémája nyilatkozik meg bennünk. Az első keresztényeknek is legfontosabb problémájuk volt, hogy a keresztény egyszerűséget, hitet összhangba hozzák a kor világi gondolkodásával. Végig az őskeresztény történeten megtaláljuk ezt a próbálkozást és megvan a középkorban is. A kérdés az volt, hogyan egyeztethető össze a keresztény hit a pogány tudományokkal. Megférhet-e a klasszikus görög és római világszemlélet a hiten alapuló keresztény világnézettel? A keresztény egyházatyák örökös lelki meghasonlásban vannak emiatt. Ismeretes, hogy Augustinus kereszténnyé válva szánakozik a római klasszikusokra fordított ideje fölött, de azért teljesen mégsem tudja megtagadni őket. A középkorban Haduarius Ciceró műveiből szemelvényes könyvet állított össze iskolai használatra, de később maga kívánta megsemmisítését, nehogy

¹ Pl. B. 79. és köv. l.

² I. m. 127. és köv. l.

olyanok kezébe kerüljön, akik a hitben nem elég erősek.¹ Ebben a lelki meghasonlásban szenved Szent Gellért is, aki a hit valóságos hőse, Krisztus igaz követője, de az akkori tudományoknak is elsőrangú ismerője. Talán mintegy mutatni akarja Isingrimnek, hogy ő a tudományok területén is jártas. Nem becsüli sokra az emberi ész erejét, a bölcsélet számára is csak a „teológia szolgája”, de azért hiszi, hogy ami jót a világi tudósok mondtak, onnan felülről jövő sugallatra mondták. És hogy a tudományokban is van sok hasznos ismeret és azokat nem szabad parlagon hagyni. „Hasznos nekünk — mondja —, néha elménket ellenségeink olvasására fordítani, mint ahogy Mózes is megparancsolta népének, hogy vegyék el az egyiptomiak aranyát, ezüstjét. Néha a szántóföldön liliomok teremnek, és a tövisek között rózsák.”² Következőleg: valahányszor a tövisek közül a rózsákat ki akarja szedni, a tudományokból a hasznosat, mindig idéz. És ezek az idézetek nem tartoznak szorosan bele az írásmagyarázatba. Önmagukban állanak, mint hasznos ismeretek, melyeket a világi tudósok „onnét felülről jövő sugallatra állítottak össze”.

Csak a legtrikább esetben idézi a szöveget teljes egészében. Legtöbbször — mintha csak iskolai anyag lenne — csupán a lényeges részt veszi át belőle. Máskor megtoldja saját nézetével. Igen gyakran önállóan fogalmazza meg, de a szövegben előforduló szavakat mindenben megtartja. Nevek, filozófiai irányok, uralkodók felsorolásánál általában elég híven követi a felhasználó szöveg sorrendjét, de néhányat minden esetben kihagy belőlük. A Szentírásban előforduló nevek etimológiai magyarázatát kivéve, a tulajdonneveket általában elhagyja (V. ö. eretnekek, filozófiai irányok.) Legtöbbször az előforduló görög szavakat mellőzi.

A görög szavak kihagyásából arra a következtetésre jutotunk, hogy kissé elhamarkodott Karácsonyinak és másoknak az a megállapítása, mely szerint Szent Gellért tudott görögül. Az *Ety-mologiarum* és *Deliberatio* közös szövegeinek összehasonlításából kitűnik, hogy Szent Gellért, ahol csak teheti, elkerüli a görög szavak átvételét. Ez ellene szól azoknak a megállapításoknak, hogy a görög nyelvnek jó ismerője volt. Csak miután az előforduló összes görög szavakról és görögös fordulatokról megállapítottuk, hogy nem a forrásmunkák alapján kerültek a *Deliberatio*-ba,³ mondhatjuk teljes bizonyossággal, hogy Szent Gellért tudott görögül.

Az *Ety-mologiarum*-mal való összehasonlítás alapján a Szent Gellért *Deliberatio*-jára vonatkozó megállapítások közül a következők bizonyultak téveseknek.

1. Manitius Batthyány alapján Papiast tartja Szent Gellért egyik legfontosabb forrásának, nemcsak a gyakori szóhasznoló-

¹ Manitius i. m. I. 478. l.

² B. 66.

³ Karácsonyi még azt is felteszi, hogy a veszprémvölgyi apácák számára kelt görög oklevelet éppen ő készítette. (I. m. 77. l.) De már 1924-ban ezt az alapító levelet hamisnak tartja. (V. ö. Szentpétery Imre: Szent István király oklevelei. Szent István emlékkönyv, II. k. 190. l.)

ságok, hanem különösképen a szelekről és csillagokról vett két hosszabb idézet megegyezése alapján. Felteszi, hogy az olasz tudós és az olasz származású magyar püspök barátsága révén Szent Gellért olvasta Papias munkáját, még mielőtt az teljesen elkészült volna. A Deliberatio és az Etymologiarum összehasonlítása alapján világos, hogy nincs szükség ilyen hipotézisek felállítására: Szent Gellért mind a szelekre, mind a csillagokra vonatkozó megállapításait az Etymologiarum-ból veszi. Papias Elementariuma és a Deliberatio egyes helyeinek hasonlósága onnan ered, hogy Papias egyik főforrásul is éppen Sevillai Izidor nagy munkája szolgált. Azt kell hinnünk, hogy az Etymologiarum a középkorban olyan közkincs volt, melynek felhasználásakor a szerző nevének megemléztetését szükségtelennek tartották.

2. Manitius alapján majdnem egy második tévedés is általánosan elfogadottá lett a magyar tudományosságban. Batthyány ugyanis kimutatja, hogy a haeresisek felsorolásában Szent Gellért Epiphanius-nak az eretnekekről írt munkáját használta. Manitius csodálkozik ugyan rajta, hogy ebben az időben Epiphanius munkája megvolt latin fordításban, de ezt éppen a Deliberatio alapján lehetségesnek tartja. Ivánka Endre Manitius tekin-télyére támaszkodva egy lépéssel tovább halad és — mivel Epiphanius latin fordításáról nem tudunk — megállapítja, hogy Szent Gellért Epiphanius görög eredetijét használja. Manitius megállapításának téves volta azonnal szembetűnik, mihelyt a Deliberatio szövegét összehasonlítjuk a haeresisek listájával.

A nagy német tudósnek két ilyen, következményeiben nagy hatású megállapítása van a Deliberatio-ról. A magyar tudomány eddig egy lépést sem tett e tévedések kiigazítására. Márpedig méltán mondja Ivánka Endre, hogy „nem panaszkodhatunk azon, hogy a külföld nem foglalkozik a magyar föld emlékeivel és értékeivel, ha mi magyarok nem nyújtunk erre módot a külföldnek.”¹

3. Egy másik tévedés, mely a forráskutatás hiányossága miatt került a Szent Gellértről szóló tanulmányokba, az, hogy Gellért az allegorikus bibliamagyarázathoz szükséges nevek etimológiai jelentését az Eusebius által összeállított Onomastica sacra-ból vette. Pedig Szent Gellért, ahol csak teheti, elhagyja a nevek etymologikus jelentését; ami keveset mégis kiír, vehette volna valamely glosszából vagy az általa használt Szentírás-magyarázatból. Hiszen ha a középkorban annyira elterjedt glosszákat lapozgatjuk, láthatjuk, hogy csaknem minden egyes bibliai név etymologikus jelentése megtalálható bennük. Szent Gellért azonban sem ezeket, sem pedig Eusebius munkáját nem követte, hanem az Etymologiarum-ot.

4. Karácsonyi szerint az a mód, mellyel Gellért Isten egységét bizonyítja, és az általa használt egyes bölcseleti műszavak arra mutatnak, hogy Boetius bölcsészeti műveit (De arithmetica, és Commentarii in Isagogem Porphyri) használta.² A De

¹ Századok 1942, 497. l.

² I. m. 212. l.

arithmetic-ra vonatkozólag Ibrányi Ferenc¹ megállapította, hogy Szent Gellért nem ezt, hanem Dionysius Areopagita művét idézi a Karácsonyi által jelzett helyen. A filozófiai műszavakról és Porphyrios Isagogjairól az Etymologiarum alapján meggyőződhetünk, hogy nem Boetius-ból, hanem innen kerültek a *Deliberatio*-ba. Általában Szent Gellért a filozófiára vonatkozó idézeteknek nagyrészt Izidortól veszi; tévesek azok a megállapítások, melyek szerint más filozófiai munkák használatát kell nála feltételeznünk.

5. Az *Etymologiarum* alapján arról is meggyőződhetünk, hogy Cassiodorusnak „*De artibus ac disciplinis artium liberalium*” című munkáját csak közvetve ismeri; azok az idézetek, melyekből Karácsonyi Cassiodorus közvetlen ismeretére következtet, szintén az *Etymologiarum*ból valók.

6. Szent Gellért mindig a legnagyobb méltatással emlékezett meg Szent Jeromosról. Ezért Karácsonyi az uralkodók neveinek felsorolásából azt hiszi, hogy itt Gellért Eusebius-nak Szent Jeromos által magvarázott „*Chronica*”-ját idézi. Azonban ha ismerte is ezt a munkát, nem ezt veszi alapul itt, hanem ismét az *Etymologiarum*-ot.

7. Ugyancsak téves az a felfogás, mely szerint Szent Gellért a drágakövek kidolgozását Jeromos „*Commentarii in Ezechielem*” c. műve alapján dolgozta ki. Ez csak kilenc drágakövet említ, minden szimbolikus értelmezés nélkül; azért a forrás nem ez, hanem Izidor, Beda s talán Haymo idetartozó kommentárjai.

8. A griffek és arimaspok harcának említéséből Karácsonyi arra következtet, hogy Szent Gellért Plinius munkáit is ismerte; azonban ez a monda az egész középkorban el volt terjedve, Gellért nyilván valamilyen drágakövekkel foglalkozó kommentárból vette.

Ezek azok a tévedések, amelyekre az *Etymologiarum* alapján reámutathatunk. De az összehasonlítás a *Deliberatio* szövegének megértéséhez is közelebb visz. A másolók hibájából kifelejtett szavak, az ismeretlen nevek, az értelmetlen mondatok a két szöveg egymás mellé állításával könnyen kijavíthatók.

Éppen ezért, ha Szent Gellért munkáját értékelni akarjuk, ha a benne rejlő problémákat tévedés nélkül meg akarjuk oldani, ha egyes következtetéseinkben, amelyeket a *Deliberatio* utalásai-ból vonunk le, a helyes irányt akarjuk követni, feltétlenül szükséges Szent Gellért többi forrásainak pontos kikutatása is. Ezeknek a forrásoknak fényénél könnyebben megértjük a kezdődő magyar kereszténység vezetőjének lelkét, műveltségének irányát, érdeklődésének körét. Mindaddig, amíg e forrásokat teljes egészükben föl nem kutattuk, Szent Gellért munkájáról szóló megállapításaink ingadozók lesznek, méltatása pedig megalapozatlan.

¹ I. m. 510. l.

Függelék.

I. Az *Etymologiarum*-ból vett idézetek felsorolása.

| Deliberatio | | Etymologiarum | |
|-------------|---------------------------|-----------------------------|---------------|
| | | <i>Filozófia.</i> | |
| B. 79. | de divisione philosophiae | II. c. | II. |
| B. 80. | rhetorika | II. c. | XXIV. 4. |
| B. 65. | Porphyrios bevezetése | II. c. | XXV. |
| B. 96. | chronologia | V. c. | XXXVIII. |
| B. 96. | filozófiai irányok | VIII. c. | VI. 8-18. |
| | | <i>Természettudományok.</i> | |
| B. 156. | mundus | XIII. c. | I. 1. |
| | | XIII. c. | I. 2. |
| B. 39. | coeli | III. c. | XXXII. 2. |
| | | III. c. | XXXI. 1. |
| | | III. c. | XXXII. 1. |
| B. 48. | firmamentum | XIII. c. | IV. 2. |
| B. 46. | firmamentum | XIII. c. | IV. 2-3. |
| B. 113. | sol et luna | III. c. | LXXI. 1. |
| B. 40. | coelum | III. c. | XIII. 2. |
| B. 117. | iter solis | III. c. | LII. 1. |
| B. 57. | sol igneus | III. c. | XLIX. 1. |
| B. 137. | eclipsis solis | III. c. | LVIII. 1. |
| B. 123. | eclipsis lunae | III. c. | LIX. 1. |
| B. 145. | stellae et sidera | III. c. | LX. 1-2. |
| B. 164-165. | nomina stellarum | III. c. | LXXI. 6-20. |
| B. 148. | nomina stellarum | III. c. | LXXI. 20-36. |
| B. 159. | Arcton | III. c. | LXXI. 6. |
| B. 144. | felices et infelices | III. c. | LXIII. 1. |
| | | III. c. | LXXI. 1. |
| | | III. c. | LXI. 1. |
| | | III. c. | LXII. 1. |
| | | III. c. | LXIII. 1. |
| | | III. c. | LXIV. 2. |
| | | III. c. | LXV. 1. |
| | | III. c. | LXVI. 3. |
| | | <i>Szelek.</i> | |
| B. 284. | venti | XIII. c. | XI. 2. |
| B. 291. | venti | XIII. c. | XI. 2. 16. 3. |
| B. 291. | venti | XIII. c. | XI. 2. 3. |
| B. 294. | Aura et Altanus | XIII. c. | XI. 17. |
| | | <i>Etimológia.</i> | |
| B. 11. | tres pueri | VI. c. | VIII. 24-27. |
| B. 197. | Philippus | VII. c. | IX. 16. |
| B. 48. | Marcus | VII. c. | IX. 22. |
| B. 87. | Sethe | VII. c. | VIII. 8. b. |
| B. 31. | prophetae | VII. c. | V. 22. |
| B. 296. | Cherubim | VII. c. | V. 22. |
| B. 227. | Sion | VIII. c. | I. 4. |
| B. 65. | homo | XI. c. | I. 4. |
| B. 71. | aqua | XIII. c. | XII. 1. |
| B. 196. | imber et ros | XIII. c. | X. 4. 9. |

Eretnekek.

B. 17. és köv. l. VIII. c. V. 3-44.

Drágakövek.

| | | |
|--------------------|---------|----------|
| B. 173-178. gemmae | XVI. c. | VII. 8. |
| | XVI. c. | IX. 2. |
| | XVI. c. | XIV. 5. |
| | XVI. c. | VII. 1. |
| | XVI. c. | VIII. 4. |
| | XVI. c. | VIII. 2. |
| | XVI. c. | XV. 2. |
| | XVI. c. | VII. 5. |
| | XVI. c. | VIII. 9. |
| | XVI. c. | VII. 7. |
| | XVI. c. | IX. 3. |
| | XVI. c. | IX. 1. |

Angyalok.

| | | |
|--------------------|---------|-------------------|
| B. 31. angeli | VII. c. | V. 1—3. |
| B. 233. archangeli | VII. c. | V. 12, 10, 11, 4. |
| B. 47. mali angeli | VII. c. | V. 31. |

Rhetorika.

| | | |
|-------------------------------|--------|----------|
| B. 68. genera dicendi | II. c. | XVII. 1. |
| B. 147. genera causarum | II. c. | IV. 1. |
| B. 139-140. partes orationis. | II. c. | VII. 1. |

Számítás.

| | | |
|----------------|---------|---------|
| B. 43. numerus | III. c. | III. 1. |
|----------------|---------|---------|

II. Szent Gellért többi forrásai és azokra való utalások.¹

Ambrosius: Expositio Evangelii Secundum Lucam: B. 287. és 288.

Aristoteles: B. 27. (Non dubites . . . Cephon Aristotele profundiorum.) — B. 66. (Aristotelis praedicamenta.)

Augustinus: Libri 4 de doctrina Christiana: B. 61—66. (Tycho-nius szabályainak felsorolása.) — De diversis questionibus Liber unus: B. 141—142. — De civitate Dei: B. 234. (V. ö. Ibrányi i. m. 523. l.; a többi Augustinus-idézetre ld. szintén Ibrányi munkáját.)

Beda Venerab.: Commentarii in Apocalypsin: B. 67. (optimus Beda celebrem . . . voluminis divini Ioannis Apocalypseos.)

Cassiodorus: De institutione divinarum litterarum: B. 250. és köv.

Cicero: B. 9. (In hoc quoque nobis aderis, nisi brachiiis Ciceronis adstringaris.) — B. 148. (Ciceronem, qui totam argumentose Rhetoricam e Graeco in latinum transtulit.)

Max. Conf.: De divinis nominibus. (Ld. Ibrányi és Ivánka műveit.)

¹ E forrásokat és utalásokat részben önálló kutatás, részben az eddigi tanulmányok alapján állítottuk össze, a további forrás-kutatás megkönnyítésére.

Chrysippos: B. 30. (nisi Crisippum obstaculum tibi fiat.)

Dion. Areop.: De coelesti hierarchia: B. 89.

Eucherius: Formulae Spirituales: B. 63. (Eucherii fateor me quondam legisse librum.)

Nagy Gergely: Homiliae: B. 290.

Hippokrates: B. 119. (quae divina antidota . . . non inventa ab Hippocrate et

Galenus: Galieno, sed a spiritu Sancto confecta.)

Sz. Jeromos: Commentarii in Daniele Prophetam: B. 98. és 261.

Liber Didymi Alexandrini de Spiritu S. interprete S. Hyeronimo: B. 31. Levelei: B. 98. — Ezenkívül rá hivatkozik még: B. 170. és 225. (Milyen munkájáról van szó, nem tudjuk megállapítani.)

Macrobius: B. 9. (Forte Macrobius tales in superioribus dicit.)

Platon: B. 64. (In Platone quippe disputationes . . . quosdam de Deo Hebraeorum confidenter fateor me legisse.) (Timaeusról vagy Parmenidesről lehet szó.)

Plotinos: B. 27. (Jacobum tuo Plotio expediorem.)

Terentius: B. 266. (Unus autem ex vestris veritas, ait, odium parit.) Andr. I. 1. 41.

Zeno: B. 84. (In Zenone autem Stoicorum principe inferos, et immortales animas legere potes, si placet, solius volumen adest. B. 9.)

Bodor András.